

FRA JUNÍPER SERRA: PASTORAL MISSIONERA INSPIRADA EN L'ESTIL DE RAMON LLULL I PER L'ESCOLA DE SALAMANCA, EN TEMPS DE L'ABSOLUTISME*

Josep AMENGUAL I BATLE

*En el III centenari del beat Juníper (2013),
i prop de la seva canonització (2015),
i el VII centenari de la mort del beat Ramon Llull.*

Original rebut: 02/02/2015

Data d'acceptació: 16/03/2015

Adreça: Monestir de la Real

Camí de la Real, 3

07010 PALMA (Mallorca)

E-mail: josep.amengual@msscc.net

Resum

Juníper Serra, nascut a Petra (Mallorca), professor en Sant Francesc de Mallorca i de la Universitat Lul·liana, pertany a una tradició missionera d'inspiració lul·liana, canalitzada per Antoni Llinàs, creador de col·legis per a missions, com el d'Escornalbou. Una colla de mallorquins anaren a Amèrica, i allà seguiren la tradició missionera, d'aprenentatge de les llengües dels indis, i s'inspiraren en l'Escola de Salamanca, pel que fa al tracte humà dels indis, encara que segons els modes del temps. No van discutir la legitimitat de la colonització. Contemporanis dels pares dels Estats Units d'Amèrica del Nord, hostils a les ètnies nord-americanes, Serra i els missioners representaven una tradició diversa, quant als drets humans. Per als cristians antics va organitzar les missions populars, i va trasplantar moltes celebracions litúrgiques i devocions, que anaven unides a la teatralització de les grans celebracions de l'any litúrgic.

* Aquest treball fou presentat a les XXXII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Juníper Serra, un lligam des de la Mediterrània fins al nou món al segle XVIII. Petra (Mallorca), 09-11-2013.

Paraules clau: Ramon Llull, Antoni Llinàs, Francesc Palou, Antoni Oliver, Gaspar de Portolà. Escola de Salamanca. Frontera de la gentilitat. Califòrnia, Mèxic. Expulsió dels jesuïtes. Llengües nadiues, teatre religiós, missions populars. Colonitzador i civilitzador.

Abstract

Juníper Serra, born in Petra (Majorca) and a professor in the College of St Francesc in Majorca and at the Universitat Lul·liana, belongs to a missionary tradition inspired by Ramon Lull and channelled Antoni Llinàs, who was the creator of the missionary colleges, such as the one at Escornalbou. A group of Majorcans went to America where they followed the missionary tradition in learning the local languages of the Indians, and were inspired by the Salamanca School in their humanitarian treatment of the Indians, within the limits of the customs of the time. They did not discuss the legitimacy of colonization. Though contemporaries of the fathers of the USA who were hostile to the North-American races, Serra and the missionaries represented a different approach to human rights. For the first Christians, they organized popular missions and transplanted many liturgical and devotional celebrations which were linked to the dramatization of the great celebrations of the liturgical year.

Keywords: *Ramon Llull, Antoni Llinàs, Francesc Palou, Antoni Oliver, Gaspar de Portolà. Salamanca School. "Frontera de la gentilitat". California, Mexico. Expulsion of the Jesuits. Indigenous languages, religious drama, popular missions. Colonisers and civilisers.*

En l'any del III centenari del naixement de fra Juníper Serra (Petra, Mallorca, 24 de novembre de 1713 – Carmel, Califòrnia, 28 d'agost de 1784), s'escau el VII del testament de Ramon Llull, unit a la vinguda a Mallorca del mateix Llull, la de l'infant Felip de Mallorca, i la del framenor espiritual, Angelo Clarenó. Tot i que som en mig d'aquestes coincidències, no entrarem directament en les aportacions del franciscanisme reformador, per interessant que sigui, sinó que intentarem copsar què és allò que inclou considerar fra Juníper Serra com a missioner. És cert que tota vida d'un missioner entranya un món ple d'aventures. Nosaltres, però no les descriurem, sinó que ens ocuparem de copsar com era la tasca pastoral del beat Serra, al llarg dels 35 anys com a missioner (1749-1784), sense que pretenguem investigar la seva biografia. El mirarem, a partir de les línies generals establertes pel concili de Trento.

La plenitud de la labor d'aquests missioners, per tant, coincidí amb el rei més intervencionista en els afers públics i eclesiàstics, Carles III (1759-1788). Quant al nostre personatge central, no direm més que pertany a la generació de missioners, que entrà de ple en el seu ministeri, a mitjan segle XVIII. La plenitud de la seva labor coincidí amb el rei més intervencionista en els afers públics i eclesiàstics.

Tanmateix unes dades cronològiques molt generals ens il·luminaran la trajectòria d'aquest mallorquí poc conegut a la seva terra, i magnificat i deni-

grat en els Estats Units d'Amèrica, no solament a Califòrnia, sinó en el Capitoli de la capital, Washington, on, des de 1931 hom hi pot admirar la seva estàtua. Miquel Josep Serra Ferrer nasqué en el si d'una família pagesa humil, a la vila de Petra, del Pla de Mallorca, en la qual hi havia el convent de Sant Bernadí de Siena dels framenors observants. Ell va sentir la vocació d'aquests frares, i va professar en el convent de Ntra. Sra. dels Àngels de Jesús, extramurs de Palma (1731), ocasió en què prengué el nom de Juníper. Ordenat com a prevere (1737), fou lector de filosofia en el convent ciutadà de Sant Francesc (1738-1744), i, en l'entretant es doctorà en teologia a la Universitat Lul·liana de Mallorca (1742), a la qual fou cridat per ensenyar teologia fins que la seva petició de partir a Amèrica fou atesa (1744-1749). Passà una missió, fundada poc abans, als dominics,¹ a Sierra Gorda (Mèxic), i, després de l'expulsió dels jesuïtes (1767), els framenors assumiren les seves missions a la baixa Califòrnia. L'any 1769 Carles III (IV de Mallorca) (1759-1788) va ordenar la conquesta de l'Alta Califòrnia, decisió que en general ningú no discutia, atesa la mentalitat que considerava els europeus com a civilitzadors dels altres continents. Fra Juníper, amb altres frares, entre ells un grapat de mallorquins, empenyeren l'evangelització de les diverses estirps nadiues, que trobaven a mesura que els soldats espanyols pujaven cap al Nord, amb l'objectiu de tancar el pas a Rússia, que davallava des d'Alaska. Aquelles poblacions ancestrals se nodrien de la caça i dels productes que recol·lectaven, car no practicaven l'agricultura. La propietat privada els era desconeguda. Els missioners assentaven la població, introduïen conreus mediterranis, i, també aplicaven mètodes que recorden un poc les *Reducciones* que els jesuïtes havien aplicat al Paraguai, tan conegudes a través de la pel·lícula «La missió». Per a atreure els nadius, els missioners oferien regals, joguines, i altres productes, especialment als infants. Molts eren escolaritzats i educats en internats, que els separava dels seus pares. D'altra banda, fra Juníper mantingué sempre allunyades les casernes dels soldats, i les relacions amb el governador de Mèxic, posterior a Gaspar de Portolà i Rovira (Os de Balaguer 1716 – Lleida 1786), Antonio Bucarelli (1772-1773) no foren senzilles, perquè el frare recriminava els abusos dels militars. El que hom no pogué evitar va ser el contagi de malalties que patiren els amerindis, a causa de la presència dels espanyols, com havia esdevingut ja des dels començaments de la conquesta de La Española (Santo Domingo),

1. FRANCISCO PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra, O. F. M. Apóstol y civilizador de los indios pames de la Sierra Gorda de Méjico y de los de la Alta California (1713-1784)*, Jerónimo BERARD, *Descripción de la villa de Petra*, Bartomeu FONT OBRADOR (Intr.), Palma de Mallorca: Cort 1977, 92, 94.

etc., a causa de les quals la població indígena va patir unes grans mortaldats.

Com a missioner, Juníper i els seus companys, a més d'ensenyar el castellà als amerindis, aprenien alguna de les moltes llengües dels naturals, les dotaven d'una gramàtica, i hi traduïen el catecisme, etc., tot seguint el mètode tradicional, segons el qual, com ho escriví el jesuïta mallorquí, naturalitzat al Paraguai, Bartomeu Melià: «Per al missioner, la gramàtica es converteix en una ciència sagrada; no hi ha evangelització sense traducció. Fer un catecisme i fer una gramàtica no són més que aspectes d'un únic i idèntic impuls missioner».²

La figura llegendària de les missions de l'Oest d'Amèrica del Nord, com hom l'ha qualificat, va ser fra Juníper Serra,³ primer president de les missions de l'Alta Califòrnia,⁴ és el fundador de moltes missions, que han originat les ciutats de San Francisco, Los Angeles, San Diego, etc. Dia 25 de setembre de 1988 fou beatificat, i la seva canonització ha estat anunciada per a la tardor de 2015.

1. LA HISTORIOGRAFIA SOBRE MALLORCA EN EL SEGLE XVIII

Els estudis sobre el segle XVIII al Regne de Mallorca encara deixen molts espais buits. Evidentment que aquesta manca de coneixements no es deu als que ja s'han afanyat per a acostar-se a aquella societat, que tant va canviar, per referència als segles anteriors. El que no va aconseguir va ser superar la crònica i inevitable escassetat d'aliments, que es deguda a la mediterraneïtat de les illes.

Hi ha una altra característica, que també hem de qualificar de crònica, que expressa la condició dels habitants de les Balears, i és la tendència de molts esperits creatius a sortir de les nostres illes, per motius diversos, prou coneguts.

2. Bartomeu MELIÀ, *La création d'un langage chrétien dans les réductions des Guarani au Paraguay*, Tesi a la Facultat de Teologia d'Estrasburg 1969, 93, citat per B. PLONGERON, «La historia de la Iglesia en la encrucijada de las ciencias religiosas», *Concilium* 57 (1970) 59.
3. Dominique DESLANDRES, «I. Das Christentum in Süd- und Nordamerika», dins *Die Geschichte des Christentums. Religion. Politik. Kultur. Altertum*, 9: *Das Zeitalter der Vernunft (1620/30-1750)*, Marc VENARD, (ed.), Edició alemanya per Albert BOESTEN-STENGEL et al., Freiburg – Basel – Wien: Herder 1998, 644. (Ed. original francesa = *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, 9, Paris: Desclée 1997).
4. Pedro SANAHUJA, *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña* (Seráfica), Barcelona 1959, 496.

Precisament en aquest punt ens trobam que no hem arribat a establir unes hipòtesis prou engrescadores, per tal d'explicar-nos com, al llarg del segle XVIII, hi hagué un esplet de missioners mallorquins en les terres de pagans, especialment a Amèrica. Partim d'un fet, i és que el Regne de Mallorca encara no havia entrat en la nova ordenació jurídica de la corona, que permetia el lliure comerç amb Amèrica.

2. L'ESPLET DE MISSIONERS FRANCISCANS MALLORQUINS

2.1. *Fra Antoni Llinàs i Massanet i Col·legi Seminari de l'Arcàngel Sant Miquel d'Escornalbou, erigit dia 24 d'agost de 1686*⁵

El franciscà Antoni Llinàs i Massanet (1635-1693),⁶ nascut a Artà (Mallorca) en una família nombrosa, que obtingué els privilegis d'aleshores, car comptava amb dotze fills,⁷ és el primer d'una corona de mallorquins que s'escamparen per les regions centreamericanes i s'obriren pas a la Califòrnia.⁸ Havia estat lector de filosofia i teologia, en el convent de Sant Francesc de la Ciutat, on, per norma s'havia familiaritzat amb el pensament lul·lià. Renuncià a la càtedra per anar a les Índies occidentals. Si en aquesta decisió hi hagué un

5. Agustí BOADAS LLAVAT, *Els franciscans a Catalunya. Història, convents i frarades (1214-2014)*, Lleida: Pagès 2014, 376. J. MARTÍ MAYOR, «Escornalbou. Colegio-Seminario de misiones de Propaganda fide», *Archivo Ibero-Americano* 52 (1982) 293-242.

6. Trobareu moltes notícies ben apropiades a Llinàs, a Joan PAPIÓ, *El Colegio Seminario del Arcángel San Miguel de Escornalbou. manifestado en los tres estados, que ha tenido; En las Vidas del Fundador, y otros Padres Misioneros; En los Casos Raros de las Misiones; En un Devoto, y Tierno Llanto de un Pecador à los Pies de un Crucifixo; Y en un delicioso Ramillete de rarissimas flores, y frutos de la Religion del Seráfico Patriarca San Francisco. Su autor el M. R. P. Fr. Juan Papió, Predicador Apostolico, Escritor de dicho Seminario dos vezes Jubilado, y Doctor y Ex-Cathedrático de Filosofia, y Theologia en la Real y Pontificia Universidad de Cervera, Padre de la Provincia de Cataluña, Examinador Sinodal de los Obispados de Barcelona, Gerona, Vich, Urgel y Solsona, &c. dedicalo a Jesús crucificado, por nuestro amor.* Con Licencia, Barcelona, En la Imprenta de los Padres Carmelitas Descalzos. Año 1765. Joaquín M^o. BOVER, *Biblioteca de Escritores Baleares*, I, Palma 1868 (repr. Barcelona – Sueca 1975), n° 611, 434-435. Maynard J. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra, O. F. M. Or the Man who Never Turned Back (1713-1784)*, I-II, Washington D.C. MCMLIX, 90-95. Antoni PICAZO MUNTANER – Bartomeu Tous Tous, «Fray Antonio Llinás y el primer colegio de Propaganda Fide de América», *América y Mallorca*, 81-82.

7. Antonio GILI, «El P. Antonio Llinas y su entorno familiar», *BSAL* 36 (1978) 81-98.

8. Antoni PICAZO MUNTANER, «El ideario del padre Antoni Llinás, ofm, para la creación del primer Colegio de Propaganda Fide en América», *Archivo Ibero-Americano* 60 (2000) 437-446.

impuls que emanava de l'espiritualitat del beat Ramon, no ens consta; però no ho hem d'excloure.

A ell se deu la reorientació més pastoral de l'evangelització a Amèrica.⁹ Maynard Geiger, el gran biògraf de fra Juníper Serra, va ser conscient d'aquesta preparació ambiental, feta per fra Llinàs, malgrat no conegués èxits immediats. El fet és que, difícilment, els grans personatges sorgeixen espontàniament. Normalment hi ha uns fets més estesos, que permeten que les grans personalitats puguin expandir allò que altres han anat preparant. És el cas de fra Juníper, i la seva generació. Observem, que entre els franciscans uns altres anaren a Amèrica del Sud, i no foren de qualitat inferior als que se dirigiren al Carib i a Amèrica Central i més al nord. Pensam en fra Oliver, al qual al·ludirem.

Seguim succintament el seu itinerari.¹⁰ L'any 1664 els framenors Observants es reuniren a Roma per a celebrar el Capítol General de l'Orde. Hi participaren el pre-ministre i el custodi de la província americana de Sant Pere i Sant Pau de la Nova Espanya (Mèxic). Aquest fet no va ser indiferent. Aquests representants d'Amèrica demanaren missioners, car, per molt que la colonització hagués promogut les universitats, no arribava a admetre clarament que l'Església havia d'arribar a la seva completa implantació, formant i ordenant com a ministres persones sorgides d'aquells pobles.

Ara bé, els fets eren aquells, i els capitulars observants de Mèxic, de tornada de Roma, passaren per Mallorca. És de suposar que la seva preocupació per a incorporar noves forces se veïés encoratjada, davant les desenes de frares de la Província de Mallorca. Fruit de la seva crida va ser que el P. Antoni Llinàs entràs en la llista dels futurs missioners.

Arribà a Amèrica el 1665, i ben prest fou promogut a l'Ofici de lector. Ensenyà a Querétaro, Celaya i Valladolid (avui Morelia), d'on fou nomenat guardià. El 1679, elegit custos provincial de Mixoacán amb vot en el Capítol General de Roma, parteix cap a Europa. Passa a Mallorca, Barcelona i Madrid, on visita el Ministre General i li comunica, seguint les idees de Ramon Llull, el pensament de la necessitat de fundar un col·legi de missioners.

L'any 1682, Innocenci XI va emanar el breu amb el qual donava el seu vistiplau al projecte de fundar un nou col·legi, i designava fra Llinàs com a pre-

9. Joahannes BECKMANN, «La propagación de la fe y el absolutismo europeo», en Hubert JEDIN (dir.), *Manual de historia de la Iglesia*, VI: *La Iglesia en tiempo del absolutismo y de la Ilustración*, Barcelona 1978, 371-372.

10. Antoni GILI, *Antoni Llinàs, apòstol d'apòstols. Amèrica l'altra història de les Balears* (Col·lecció de Balears i Amèrica 4), [Mallorca. d. l. 1991].

fecte de les missions de les Índies Occidentals. Amb aquestes comandacions pogué sortir cap a Mèxic acompanyat de 24 nous missioners. Era l'avinentsa que permetia donar eficàcia a les comissions rebudes a Roma, i, en virtut d'aquesta comanda erigeix el Convent de Querétaro en Col·legi de Missioners, a prop de la Sierra Gorda. D'aquí sortirien els missioners per anar a evangelitzar i arribarien a Califòrnia i Texas.

Fruit dels seus viatges a Espanya i a Roma aconseguí la fundació d'altres col·legis missionals: Escornalbou (Catalunya), del qual el primer guardià fou el mallorquí fra Jaume Izquierdo,¹¹ La Oliva (Castella), Calamocha (Aragó), Cehegin (Cartagena), Sant Esperit de la Muntanya (València) i el d'Ozzier (Sardenya). Sembla que a Mallorca els superiors dels franciscans desconfiaven dels seus frares, car els creien inconstants, i incapaços per a emprendre la missió a Amèrica.¹² La realitat mostraria uns homes abrinats, coratjosos, creatius i capaços del martiri. Això sí, a Mallorca no s'hi havia creat cap col·legi per a preparar missioners, com ho desitjava Llinàs. Aquest morí a Madrid, el 1693, amb fama de santedat. Les seves exèquies se celebraren a Sant Francesc amb l'assistència del rei Carles II. Igualment a Querétaro, Ciutat de Mallorca i Artà (Mallorca).¹³

2.2. *Les generacions de franciscans missioners mallorquins i catalans, en el segle XVIII*

Prescindirem d'esmentar els franciscans catalans, missioners a l'Alta Califòrnia, molts d'ells formats al col·legi d'Escornalbou.¹⁴ Sense entrar en una recerca exhaustiva, que no podríem dur a terme, observam com entre els franciscans mallorquins, nascuts entre 1710 i 1725, se despertaren unes onades de vocacions missioneres, que assoliren una presència molt notable a Amèrica, del Nord al Sud. Aquest fenomen, que va implicar persones de gran formació acadèmica, indueix a que ens plantejem si en els llocs de missió hi transportaren el bagatge cultural que havien rebut, i que ells mateixos havien desenvolupat en la seva pàtria. La pervivència cultural mallorquina, en nous països és un repte cultural per a nosaltres.

11. BOADAS LLAUAT, *Els franciscans a Catalunya*, 376.

12. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, 39-40.

13. GILI, *Antoni Llinàs, apòstol d'apòstols*, 30-32.

14. Vegeu-ne la nòmina que en va fer SANAHUJA, *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*, 495-594. Protagonitzaren un capítol gloriós de la història de la missió cristiana, de l'orde franciscà i de Catalunya.

D'aquells missioners, comprovam que uns fundaren moltes comunitats, com els franciscans Beat Juníper Serra (1713-1784),¹⁵ que tingué uns companys de gran qualitat espiritual, Joan Crespi Fiol (1721-1782),¹⁶ als quals hem d'unir el germà d'orde, Francesc Palou i Amengual (1723-1785), que fou historiador,¹⁷ i Lluís Jaume, martiritzat el 1775. Fra Rafel Josep Verger i Suau (1722-1790), el qual l'any 1782 va ser nomenat bisbe de Monterrey. Va promocionar l'agricultura, i fins i tot compongué tractats sobre la seva millora. També és l'autor de mapes de les regions en les quals treballà. Les biografies de fra Juníper mostren com aquests missioners s'entrecruaren en els seus serveis de frontera. Un altre missioner distingit va ser el P. Joan Bonaventura Bestard (1763-1831), que va evangelitzar a Mèxic, Cuba i altres països.¹⁸

Fra Antoni Oliver (Ciutat de Mallorca, 1711 – Buenos Aires, 1787) el dia 20 d'abril de 1727 va ingressar en el convent de Sant Francesc, de la seva ciutat. A més de catedràtic d'humanitats, professió que el va disposar per produir poesia en llatí, castellà i català, i un vocabulari trilingüe,¹⁹ va ensenyar teologia escotista, com ho demostren diverses obres manuscrites.²⁰ Atès que els framenors eren els defensors de la doctrina i obra del beat Ramon Llull, no ens sorprendrà gens que intervingués en la seva defensa.

Probablement pretenia desfer les acusacions que escampaven els dominics, car l'obra que coneixem intenta justificar l'expurgació de *Directorium inquisitorum* de fra Nicolau Eimeric. En definitiva, l'edició que en féu l'any 1503 fra Guillem Caselles era el niu de tots els problemes de la causa lulliana.²¹ L'escrit de fra Oliver portava aquest títol: *Memorial de la provincia*

15. Cf. Pere-Joan LLABRÉS, «Fra Juníper Serra i Ferrer: fill de Mallorca i del seu temps», *Comunicació* 37-38 (1985) 3-17, especialment, 8-11. El mateix número d'aquesta revista porta altres articles sobre l'apòstol franciscà; cf. Bartolomé FONT OBRADOR, «El apóstol de California. Sus albores». (Spanish – english), Palma de Mallorca 1989; ID., «La Sierra Gorda de Fray Junípero», a Mallorca y América», 155-170. ID. i Norman NEUERBURG, *Fr. Junípero Serra. Mallorca-México-Sierra-Gorda-California*, Mallorca 1992. L'obra més completa és la de GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, suara citada. La traducció castellana és *Vida y obra de Fray Junípero Serra, O. F. M., o el hombre que nunca retrocedió*. Traducida y revisada por Francisco FERNÁNDEZ LARGO, O. F. M. Coordinada por Bartolomé FONT OBRADOR, I-II, Palma 1987.
16. Bartomeu FONT I OBRADOR, El P. J. Crespi explorador de la Costa pacífica. *Introducció a l'estudi dels Diaris, transcripció i bibliografia* (Mallorca), 1994.
17. FRANCISCO PALOU, *Junípero Serra y las misiones de California*, Edición de José Luis ANTA FÉLEZ, Madrid 1988.
18. Joaquín M^a. BOVER, *Biblioteca de Escritores Baleares*, I, Palma 1868 (repr. Barcelona – Sueca 1975), 130, 95-98.
19. BOVER, *Biblioteca*, II, 26-27, n° 835, VIII i XIV.
20. *Ibid.*, n° 835, X i XII.
21. Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, *Ramon Llull, Sanctus Martyr mallorquí. La reivindicació de Benet XIV* (Llibres Ramon Llull. El quadern gris. C.B.), Palma 2014.

*seràfica de las islas Baleares á la Santidad de Paulo V suplicándole que se digne expurgar el Directorio de Eymereich y mandar que se borren las calumnias que se estamparon en el mismo contra el B. Raymundo Lulio.*²² En tot cas, la familiaritat amb l'ensenyament de Llull era una característica de tot framenor mallorquí.

Volgué donar acompliment a un vot que havia fet en perill de mort, i, l'any 1751 emprengué viatge cap a Amèrica. Va arribar a Lima. Progressivament va anar davallant, fins que va assolir el lloc més meridional de la seva gesta, Buenos Aires, on morí. És l'autor de la ressenya històrica més acostada als orígens del gran santuari de Luján, que s'aixeca prop d'aquesta ciutat argentina.²³

3. FONTS DE LA INSPIRACIÓ DE VOCACIONS MISSIONERES

3.1. *Del segle XVII, marcat pels místics, al XVIII, a la recerca de la utilitat del poble?*

Al llarg dels segles, de Mallorca sortiren missioners a Àfrica,²⁴ i, després, a Amèrica. Però, quan aquesta obertura eclesial és més clara, és en el segle XVIII. No hi degué ser aliena l'autorització reial, que permetia al Regne de Mallorca comerciar amb més garanties amb els països d'Amèrica.

Vora aquesta plataforma política, és ben possible que hàgim d'inquirir en allò que passava en els convents, durant el segle XVIII. No ens hi detindrem ara, però podem avançar que els místics dels segles XVI-XVII foren negligits i gairebé ignorats. A un altre indret ja comprovàvem que el preil·lustrat Mn. Antoni Roig i Rexart, citava algunes frases de Santa Teresa de Jesús; però no podríem deduir que havia llegit els seus escrits. Aquest fenomen no és illenc,

22. BOVER, *Biblioteca*, II, p. 27, n° 835, XVI. Ara bé, en aquest títol hi observam una anomalia, car Pau V morí l'any 1621. D'aquí que creiem que aquesta obra pogués ésser una adaptació traduïda del *Transumptum memorialis in causa pii Eremitae, et Martyris Raymundi Lulli, quae nunc Romae vertitur coram Sanctissimo, per Admodum Reverendum Fr. Iohannem Riera, Seraphici Ordinis Franciscani Theologum, & Regni Balearium Syndicum, in Romana Curia han causam agentem* (Guasp 1627).

23. Mario Aurelio POLI, «La Virgen de Luján y su cronista franciscano Fray Antonio Oliver Felio o.f.m. (Palma de Mallorca 1711 – † Buenos Aires 1787)», *BSAL* 64 (2008) 289-308.

24. Josep AMENGUAL I BATLE, «La missió cristiana mallorquina en el Nord d'Àfrica posterior a Ramon Llull, en el segle XIV», a les *XXXI Jornades d'Estudis Històrics Locals Centre de Cultura Sa Nostra (Palma)* 28, 29, i 30 de novembre 2012. *La Barbaria i les Illes Balears: Les relacions entre Tunís i l'arxipèlag al llarg de la història*. Pendent de publicació.

ans ben general dins la corona espanyola. Aleshores, diríem que alguns dels esperits més generosos dels convents mallorquins, quan volien realitzar més plenament la seva entrega a Jesucrist, optaven per servir-lo entre els indis pagans, sobre tot a Amèrica.

3.2. *El lul·lisme acadèmic dels framenors i la missió?*

No podem ometre un fet, que pogué tenir un abast profètic, com és que el darrer sermó que va predicar fra Juníper Serra a Mallorca va ser el de la festa del beat Ramon Llull, de dia 25 de gener de 1749. Aquesta peça deixà admirats els catedràtics de la Universitat.²⁵

Indubtablement, el canvi de mentalitat, que acabam d'apuntar, degué influir en el desvetlament de les vocacions missioneres, com a manera de donar un sentit més pràctic a la religió, pretensió que va caracteritzar el segle XVIII. Ara bé, creiem que és ben escaient proposar la hipòtesi que la utilitat de la religió se va dirigir, en els framenors, vers la missió, precisament com a una manera d'imitar el beat Ramon, doctor de les missions.

La resposta que donà fra Juníper al company fra Miquel Pieres, que el dissuadia de tocar les campanes, en un lloc on no havia d'assentar-se la propera missió, ni tampoc hi havia indis, té ressons del que havia escrit Llull, a molts passatges, però el comparem amb un del primer *Llibre de contemplació en Déu*. Juníper exclamà:

Déjeme, Padre explayar el corazón, que quisiera que esta campana se oyese por todo el mundo [...] o que a lo menos la oyese toda la Gentilidad que vive en esta Sierra.²⁶

En el llibre programàtic, Ramon deia:

30. Ah Sènyer meu e Déus meu! Si a vós venia en plaer que'l vostre serf anàs per les places e per los camins, e per les viles e les alqueries cridant la vostra veritat [...].²⁷

25. FRANCISCO PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra, O. F. M. Apóstol y civilizador de los indios pames de la Sierra Gorda de Méjico y de los de la Alta California (1713-1784)*, Jerónimo BERARD, *Descripción de la villa de Petra*, Bartomeu FONT OBRADOR, (Intr.), Palma de Mallorca 1977, 24-25.

26. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, p. 146.

27. *Llibre de contemplació en Déu*, Llibre I, distinció VIII, cap. XXV, 30, *Ramon Llull, Obres essencials*, II (Biblioteca Perenne 16 i 17), Barcelona: Selecta 1960, 154.

Tot i que és clar que directament no sembla que Juníper fes memòria del Beat Ramon, tanmateix l'abrandat amor a Déu els animava a tots dos, o, com escriví fra Palou:

El V. P. Junípero, que estaba hidrónico en estos asuntos, [de la fundació de noves missions] pues jamás se le mitigó la sed que padecía en punto de la extensión de la Cristiandad, no se le proponía dificultad alguna.²⁸

D'aquí que, en un altre passatge, escriví el mateix Palou:

¿Quién duda que ya estaría la Fe Católica hasta el último término de lo descubierto, o a lo menos, estaría ya resonando el Clarín Evangélico [...]?²⁹

Reitera el mateix, el biògraf:

Era tanta la sed del V. P. Junípero de la conversión de las almas que ni el ver radiada la Misión de San Diego, ni la fundación de la de San Capistrano lo saciaban.³⁰

3.3. *L'escola de Salamanca: els amerindis són persones. Els colonitzadors orientals els consideren salvatges*

Amb l'anada de Cristòfor Colom a Amèrica, des del segon viatge hi hagués presència d'eclesiàstics en les expedicions. Un dels primers va ser l'ermità dels entorns de Montserrat, el tarragoní Bernat Boil (1445-1505), lul·lista i amic del mestre de lul·lisme a Barcelona i a Mallorca, Pere Daguí i de l'humanista mallorquí Descós. Boil va ser el primer vicari apostòlic per a Amèrica, enviat per Ferran II, amb l'expedició de 1493, organitzada des de Barcelona. Una de les conseqüències d'aquesta presència va ser el naixement d'una crítica a la manera arbitrària de tractar la població ameríndia.

Quan els teòlegs de la corona conegueren com els primers conquistadors assassinaven i esclavitzaven sense escrúpols els amerindis, aixecaren la seva veu crítica. Un dels primers fou el dominic Antonio Montesinos (1485-1540), des de Santo Domingo estant, l'any 1511 va clamar que aquells éssers, els indis americans eren persones humanes. A Salamanca, el dominic Francisco

28. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 180.

29. *Ibíd.*, 196, 225, 247, 270.

30. *Ibíd.*, 223-224.

Vitoria, i els seus seguidors, hagueren de plantejar-se si aquells pobladors indis eren persones humanes. No oblidem que Aristòtil no considerava persones els esclaus. És cert que aquesta crítica, relançada per l'altre frare, també dominic, Bartomeu de las Casas, va servir per teixir la coneguda *Leyenda negra*, contra Espanya. No entrarem en aquest vesper. Però precisament aquells teòlegs i predicadors salvaren milers de vides i centenars de pobles, amb les seves llengües i cultures, i, sobretot, crearen una antropologia, segons la qual tot ésser humà és lliure, i digne de ser respectat íntegrament. Les lleis castellanes protegien els amerindis, per més que l'incompliment amb què foren rebudes causà l'esclavatge de mil·lenars de persones, i moltes morien a causa dels maltractaments que els infligien els *encomenderos*.

Que fra Juníper Serra coneixia aquesta tradició, ens ho mostra el manual de pastoral d'Alonso de la Peña Montenegro, *Itinerario para párrochos de indios*, que esmentam més avall, on hi ha ressonàncies contínues dels concilis de Lima.

Aleshores, si volem atansar-nos d'una manera intel·ligible a fra Juníper Serra, hem de situar-nos dins una societat que admetia el dret de conquesta dels europeus sobre els pobles amerindis, o sobre els musulmans. Els teòlegs no clamaren ni contra les croades, ni contra la conquesta de Mallorca, de 1229, per posar uns casos anàlegs. Els temps no eren propicis. Però clamaren contra l'explotació a Amèrica, i el resultat és que la biografia i la correspondència de fra Juníper Serra no ens presenta ni casos d'esclavatge, ni arrasament de pobles indis, ni punicions cruels dels indis. No era així a la banda atlàntica d'Amèrica del Nord, on se va practicar el genocidi dels amerindis, sense cap pietat, i com a una exigència per al naixement d'un nou estat, que originaren els Estats Units d'Amèrica del Nord. Basti una mostra, presa del vocabulari de George Washington, contemporani de fra Juníper, que tenia els indis com a bèsties per ser caçades, *beasts of prey*, i contra ells la revolució nord-americana proclamava la «civilització o la mort per a tots els americans salvatges».³¹

No seria escaient establir una taula comparativa entre els termes que utilitzaven els missioners, com fra Juníper Serra, a Califòrnia, i els que empraven els colonitzadors contemporanis seus a la riba oriental. Serra emprava el terme gentils, és a dir, el mot d'arrel llatina, per a designar els pagans. Eren les gents que encara no formaven el poble de Déu. Els termes dels colonitza-

31. Vegeu aquestes i altres mostres a una obra general, i no gens sospitosa d'antiamericanisme, com la de George C. HERRING, *From Colony to Superpower. U.S. Foreign Relations since 1776*, Oxford University Press 2008, 23-24, i altres passatges.

dors orientals, que acabam de recollir casualment, son el de bèsties i salvatges.

Tornem directament a fra Juníper, el qual, pel que ens diuen els entesos, va ser estimat pels seus alumnes a l'escola de Sant Francesc de la Ciutat de Mallorca. Va ser, des de jove, un gran predicador, i la biografia que en va bastir el P. Francesc Palou el presenta sovint con un home apassionat per l'evangelització, que intentava promoure-la per l'atracció de la població nadiua.³² Un passatge de la biografia ens ho mostra, quan se'ns diu que havent-se acostat:

La primicia de la Gentilidad; y no dejará ése de comunicar a los demás Gentiles lo que ha visto». Así sucedió, como veremos después, cumpliéndose perfectamente con el hecho las esperanzas de nuestro V. Padre, quien luego que concluyó la Misa comenzó a acariciar y regalar al Gentil, con el fin de atraer por este medio a los demás, como lo logró aún en aquel mismo día, pues llevados de la novedad empezaron muchos a concurrir, y, habiéndolos hecho entender por señas (a falta de intérprete) que habían ido a avecindarse y vivir en aquellas tierras, dieron muestras de apreciarlo mucho, comprobándolo con las continuas visitas que les hacían y regalos de piñones y bellotas que les traían, cuyas semillas, y otras silvestres de que hacen sus pinoles o harinas para mantenerse, cosechan en abundancia. Correspondía el V. Padre y demás a estos obsequios con ensartas de abalorios (o cuentas de vidrios de diversos colores), y asimismo con nuestras comidas de maíz y fríjol, a que se aficionaron desde luego aquellos infieles.³³

L'acostament des amerindis fou notable, en aquesta missió de San Antonio de Pàdua:

Dentro de poco tiempo ya los Padres se llevaban la atención de los Gentiles, que les cobraron singular afecto, por el amor y cariño con que los trataban; y desde luego comenzaron a manifestar la confianza que hacían de los Religiosos, llevándoles sus semillas luego que levantaban las cosechas y diciéndoles que comiesen lo que gustasen de ellas.³⁴

Aquesta era la praxi missionera una dotzena d'anys abans de morir fra Juníper. És a dir, se'ns fa ardu poder dissenyar una persona amb un estil cruel.

32. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 137, 146, diverses vegades en aquesta pàgina, i a molts altres passatges.

33. *Ibíd.*, 146, 152.

34. *Ibíd.*, 147. Insisteix en què aquesta confiança creixeria una volta batejats els indis.

Els franciscans, els dominics, els jesuïtes, que pujaren cap a Califòrnia havien estat formats en una teoria dels drets de les persones humanes, que havien estat explicitats des de l'horitzó teològic per l'Escola de Salamanca, la qual renovà la teologia, amb l'utilatge crític de l'humanisme, amb la passió per l'home, característica d'aquest moviment cultural. Així, la teologia se renovava, seguint un tomisme no rígid, i s'obria a les qüestions de l'època, com ho era la conquesta d'Amèrica.³⁵

Ben altre era el substrat ideològic dels independentistes nord-americans de les colònies orientals, contemporanis de Juníper Serra, car la seva mentalitat tenia les arrels en un principi radicat en el naixent liberalisme, com era el dret de la propietat individual. Evidentment, els amerindis no havien entrat per aquesta apropiació. Per tant, la lògica dels militars com Washington no tenia gaire escrúpols en exterminar aquells humans sense propietat.

a) En temps de l'absolutisme

Influx del dret romà

Des del segle xv era més evident que els reis tenien un horitzó polític molt clar, que consistia en assegurar el seu poder, i en fer-lo absolut. Els poders de les ciutats i dels senyors eren constantment combatuts. El dret romà estenia el seu influx. Aquest fet, en temps dels borbons en el Regne de Mallorca tingué dues conseqüències. La primera, fou que les diverses jurisdiccions anaven desapareixent, i la visió del tot dels regnes de la corona era més important que les distincions, que els separaven. Més tard, aquest fet conduí a l'obertura del Regne al comerç i als viatges a Amèrica.

Els monarques no tenien cap dubte que en els països on arribaven els seus emissaris, si hi havia un altre rei poderós, calia pactar. Però, en la resta de països es consideraven legitimats per a ocupar aquella terra que creien que no pertanyia a algú. Algú, era un monarca poderós. Els altres poders no eren considerats.

Entre les competències que assumien els reis n'hi comptam moltes sobre provisió de càrrecs eclesiàstics, imposició de certes contribucions econòmiques a les esglésies, etc.

35. Juan BELDA PLANS, *La Escuela de Salamanca y la renovación de la teología en el siglo XVI* (BAC Maior 63), Madrid: Católica 2000, 55-62 i 183.

Els clergues cercaven ser agraciats pel monarca, amb càrrecs o comissions, tant eclesiàstiques com civils, especialment els que arribaven a l'episcopat i els altres que assolien qualque càrrec important, es reconeixien com a funcionaris reials, atès que les concessions de beneficis romanes, des de temps enrere, però amb més rigor de Felip IV (V), havien de ser sancionades pel monarca.

Com ens ho mostren les biografies de fra Juníper Serra, aquest control arribava als missioners, que havien de ser reconeguts pel rei, el qual determinava en quin nombre havien de ser admesos, i els assignava el vaixell que els havia de transportar, i en garantia els subsidis per al viatge i per a la instal·lació en el seu destí.

En aquest sentit, la biografia de fra Serra ens el mostra constantment rodejat, acompanyat, defensat, controlat i assetjat pels funcionaris i militars del rei borbó. Serra sabia ben clarament que la seva missió era d'ordre espiritual i donava una impressió generalitzada segons la qual ell marcava la frontera existent entre els deures d'ordre civil, i l'àmbit estrictament pastoral, en el qual se mostrava independent.

Aristocratització de l'alt clergat: bisbes i grans beneficiats, com a servidors del rei

A Mallorca, i, probablement, a tot arreu, des de segles hi havia un procés vers a una aristocratització del clergat, i, més específicament aquest fenomen el podem observar en el Capítol de la Seu, en el qual s'hi asseien eclesiàstics de les famílies de l'oligarquia.³⁶ Tot just havia conclòs el cisma d'Occident el Capítol tancà les portes als clergues que no pertanyien a l'oligarquia ciutadana, exceptuats els doctors, que solament ho podien ser els fills de les famílies acabalades que podien pagar els estudis a Montpeller, Lleida, Bolonya, etc. A més, s'hi afegiren altres elements, com era el de ser investits del títol de doctor. Les dissensions entre els que posseïen el títol i els altres arribaren a Roma. El fet és que els eclesiàstics cada vegada tenien una formació més acurada, tot i que centenars de capellans se formaven en les seves parròquies nadiues, amb uns recursos molt elementals.

36. Julià GINARD, [IVLIANO GINARD, O. F. M.] *Opus morale in duas partes divisum. De casibus reservatis episcopo maioricensi et excom[municationibus] synodalibus, & aliquot opusculis, in tres tractatus partita à confessariis, aliisque necessario prae manibus habenda. Prima pars.* Palmae Typis Haered. Gabrielis Guasp, 1650, 236-237; Jaume CAPÓ VILLALONGA, *Història de Lloseta*, III, Mallorca 1987, 38-39; P. DE MONTANER, *Una conspiración filipista: Mallorca 1711* (Colección Kapitel), Palma de Mallorca: Guillermo Canals 1990, 83.

Tindrem una clau interpretativa més de la història, si afegim que els frares que havien de missionar a Amèrica passaven a dependre del monarca, en tota la seva economia: viatges, aliment, culte, etc. A més, l'autorització per a sortir del país nadiu venia del rei absolut.

El racionalisme uniformador dels pobles

El monarca, que regia les relacions dels missioners amb la població dels indis, des del segle XVIII, s'inspirava en el racionalisme el qual se transferia a les missions en la imposició de l'aprenentatge del castellà de part dels pobles americans. D'aquesta manera, els evangelitzadors es converteixen més declaradament en castellanitzadors culturals. Els costums peninsulars es generalitzen, així com també s'exporten les formes religioses devocionals. Per aquesta via entenem com en la pastoral dels mallorquins a Califòrnia s'hi escolaren nombroses pràctiques que reconeixem en la història de Mallorca de l'època borbònica.

L'any 1765, el visitador reial, José de Gálvez, va arribar a Califòrnia, per a aplicar les reformes administratives imposades pel monarca.

En definitiva, les missions a Mèxic i Califòrnia oferien a la societat quelcom de molt més abast que la incorporació de pobles al cristianisme. Esdevenien institucions socials que enquadraven pobles d'altres cultures i amb una estructura molt simple. A més, hi era organitzada l'agricultura, la ramaderia en aquells immensos territoris incorporats a la corona dels borbons.³⁷

Que aquestes empreses colonitzadores poguessin dur-se a terme amb pocs centenars de soldats, en bona part se deu als missioners que, amb regals, joguines, objectes atractius, com peces de vidre, o indumentària de colors vistosos, atreïen sobretot els infants, i darrere ells venien els pares.³⁸ Hom ha assegurat que els missioners foren còmplices de la conquesta dels indis americans, de la qual els monarques en tragueren profit, mentre els instituts missioners hi deixaren forces i persones. És ben cert que la població va ser explotada pels conquistadors.³⁹ Ara bé, no resulta gens clar que els missioners tinguessin prou consciència de les conseqüències nefastes de la colonització. Els teòlegs castellans, en el segle XVII, havien defensat les persones dels ame-

37. FOGEL, *Junípero Serra*, 53-54.

38. *Ibid.*, 53, 146-147.

39. George E. TINKER, *Missionary Conquest. The Gospel and Native American Cultural Genocide*, Minneapolis: Fortress 1993, 17, 44-45.

rindis, però no quedava tan diàfan que els reis europeus no poguessin conquerir els països en els quals hom els oferia resistència. El Congrés de Berlín (1884-1885), demanat per Portugal, no reflecteix cap mala consciència en els monarques de la *Belle Époque*, que amb regla i escaire dividien nissagues i ètnies, segons els seus interessos. Un segle i mig abans no filaven més prim, quant als drets dels pobles.

El P. Serra, l'any 1773 tingué l'èxit de veure com el virrei de Nova Espanya, Antonio María de Bucarelli y Ursúa, destituïa el governador de Nova Califòrnia, Pere Fages, amb qui tenia grans desavinences, i l'autoritza a seguir amb l'evangelització de l'Alta Califòrnia. Tanmateix, l'any següent, el virrei Felipe de Neve li revocà els drets que aconseguí, fet que causà una gran polèmica en el si de l'administració colonial. Malgrat tot, sabem que va continuar batejant i confirmant gents dels pobles nadius, a les missions de San Carlos Borromeo de Carmelo, l'actual Carmel, i a la de San Francisco de Asís. Morí en aquesta missió, el 1784.

4. FRA JUNÍPER SERRA (1713-1784)

Quant al nostre personatge central, no direm més que pertany a la generació de missioners, que entrà de ple en el seu ministeri, a mitjan segle XVIII. Efectivament, el dia 13 d'abril de 1749 donà acompliment a un antic propòsit, mantingut secret i compartit amb pocs frares. Amb altres vint franciscans, deixà Mallorca, i s'encaminà vers Mèxic, on devia ensenyar filosofia. D'allí passà a Veracruz. El viatge comprengué una escala a Màlaga i Cadis.

4.1. *Missioner d'estil posttridentí (1749-1784)*

a) Els Costums de Mallorca

Maynard J. Geiger⁴⁰ dedica els dos capítols primers de la seva biografia de Juníper Serra a descriure com era la família, el poble de Petra i els costums

40. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 3-16. Creiem, tanmateix, que la seva informació sembla presa de la versió oral d'algunes persones. No hi veiem una preocupació pels estudis ja existents, a l'hora de bastir aquesta biografia monumental. Tampoc és molt acurada l'ortografia de les expressions catalanes que copia. El mateix diguem del que llegim a la pàgina 46.

socials i religiosos de Mallorca. No manquen referències a les oracions en família, al cant nadalenc de la Sibillà i a costums en torn de la Pasqua. L'ancià missioner, el dia 3 de setembre de 1782 va imposar el nom de *María del Buen Año* a una nina que va batejar,⁴¹ tot fent memòria del santuari de la seva vila natal, dedicat a la mare de Déu de Bon Any. Aquestes i altres comprovacions condueixen l'historiador a proposar-se la hipòtesi sobre si el missioner fra Juníper Serra, en allò que eren pràctiques pastorals no reglamentades pel concili de Trento, se va inspirar en allò que per experiència coneixia dels costums, consuetes escrites o retingudes en la memòria, costums coneguts com a escolanet, a Petra i com a frare a Sant Francesc de la Ciutat. Afegim que, com a predicador, va recórrer un bon nombre de parròquies de Mallorca, inclosa la Ciutat.⁴²

b) Estil lul·lià, i eclesial, des de Trento: aprenentatge de les llengües i traducció dels textos catequístics

Quan havien passat prop de vint anys de la presència de Juníper a Amèrica, Carles IV (III), l'any 1767 expulsà els jesuïtes dels seus dominis, amb la qual cosa els franciscans i dominics hagueren d'omplir els buits ingents oberts amb aquella ordre reial. El virrei de Nova Espanya, com a expressió de la voluntat del monarca absolut, va encomanar als franciscans les missions que els jesuïtes tenien a la Baixa Califòrnia. En aquest indret, i en aquella època, la política de la monarquia tendia a fer pujar els conquistadors vers l'Alta Califòrnia, per on els mariners espanyols hi observaven la presència del naus de Rússia. L'ambaixador del rei a Sant Petersburg coneixia aquestes aventures. D'aquesta manera es va organitzar una expedició de la qual el governador Gaspar de Portolà n'era el cap militar. De la imprescindible tasca d'evangelitzar el militar en féu responsable fra Juníper Serra. L'any 1769 l'expedició va partir en la nau San Carlos, del port de San Blas (Baixa Califòrnia). Recalaren a la missió de Nuestra Señora de Loreto. Per la seva banda, la missió dirigida per fra Serra emprengué una llarga caminada, ben descrita pel P. Palou. Els animals de càrrega i per a llaurar, els porcs, etc., formaven part de l'expedició.

41. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 47, nota 2.

42. *Ibid.*, mapa de Mallorca, entre les pàgines 84-85, en el qual podem veure les parròquies on va predicar, i quantes vegades: una vegada a cadascuna de les parròquies següents: Bunyola, Sóller, Alaró, Selva, Santa Margalida, Ariany, Vilafranca, Manacor, Algaida, i al santuari de la Mare de Déu de Bon Any. Dues vegades va anar a Felanitx, i cinc a Petra. No pretenem dir que hem donat una relació exacta de les sortides apostòliques del frare petrer.

Cap al final de la seva missió havia desgastat la salut, de manera que els cirurgians dictaminaren que a causa de la nafra que tenia a la cama solament amb un miracle podria tornar a caminar.⁴³ De fet, en aquell any de 1777, les expedicions missioneres continuaren amb força ànim i amb l'admiració dels metges.

Després de la primera etapa, començaren a penetrar a l'Alta Califòrnia. Les condicions del clima, de la terra, i per tant, de la població no tenien semblança amb Mèxic, car dominava el desert.

En aquestes circumstàncies, els franciscans havien arribat a la «Frontera de la Gentilitat»,⁴⁴ on hi fundaren la missió de San Fernando Rey de España de Vellicatá, l'única creada per ells. Aquesta frontera ens menarà a entendre els dos estils de pastoral de fra Juníper.

Posteriorment Fra Serra fundà la missió de San Diego de Alcalá l'any 1769, ja dins l'actual estat de Califòrnia, la primera de les vint-i-una missions entre la Frontera de la Gentilitat, o San Fernando, i la badia de San Francisco.

Nosaltres entrarem primerament en l'evangelització dels indis, per completar el panorama amb la pastoral dels primers anys del nostre missioner.

c) Catequesi en llengua dels nadius

La pastoral que els missioners havien d'exercir, en temps de l'absolutisme, era molt dirigida per les normes de la Corona. Va ser la intromissió dels monarques, especialment de Carles IV (III), que va enverinar una qüestió normal, com és la de la llengua dels pobles, que ha estat i ha de ser la de la pastoral. Els pobles queden molt vinculats al territori, fins al punt que molts països no s'alarmen si els seus governants provoquen una emigració, sovint de persones en les quals hi han invertit molts diners públics, però no toleren perdre un pam del seu territori. Dons bé, això és estretament vinculat amb la llengua i la cultura. I els monarques borbons, sense cap mirament, envaïren altres territoris i els arrabassaren la llengua, almenys parcialment, com va passar amb els indis d'Amèrica.

43. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 254-255.

44. *Ibíd.*, 46, 89, 146.

- d) Concili de Trento: predicar en la llengua del poble. No és una norma contra el castellà, sinó perquè hom no predicàs en llatí

Aquesta política entrava en contradicció amb les normes del concili de Trento, segons les quals els ministres ordenats havien de fer la pastoral servint-se de la llengua del poble. Res més raonable. Els borbons ho canviaren, i varen manar fer la pastoral en la llengua castellana, fora del seu territori natural. Ara bé, no hauríem d'atribuir al concili de Trento, ni als sínodes mallorquins, que l'aplicaren, una lluita contra la llengua castellana. De cap manera.

Una volta desfeta la confusió entre els objectius pastorals de l'Església, i els del poder polític, entendrem millor Trento i la pràctica dels missioners. La praxi eclesial no va contra ningú, sinó a favor del poble, que viu en el seu territori. La llengua que havien d'excloure els capellans en la predicació era la llatina, no la castellana, o una altra. En el segle XVI, clares vegades, però encara hi havia predicadors que s'adreçaven a la gent en llatí. I era un absurd. A Mallorca el jesuïta Sant Alonso Rodríguez, natural de Segòvia, va mostrar al seu rector de Montesión, de la Ciutat, com havia predicat en castellà per pura vanitat, car el poble no l'entenia.⁴⁵

- e) Aprenentatge de llengües: els indis obligats a aprendre el castellà i els missioners aprenen les llengües dels indis

Aquesta tasca és la pròpia de l'Església. Sempre que la missió ha seguit la seva dinàmica, sense opressions dels poders polítics i militars, el poble arrelat a un territori ha marcat quina és la llengua de l'Església, que mai no ha tingut una llengua oficial, per forta que fos l'exigència en la imposició del llatí als eclesiàstics occidentals.

Aleshores, els franciscans, seguidors de la praxi tradicional, i imitadors del Beat Ramon Llull, aprengueren les llengües dels pobles on arribaven, amb el benentès, que, com ho diem a un altre passatge d'aquest treball, la multiplicitat de clans, amb les seves llengües, feien impossible que els missioners les aprenguessin totes. Però, la tendència missionera catòlica ha estat aquest.

Ara bé, en les missions franciscanes, ens trobam davant dues etapes força diferents, malgrat no afecti a l'actitud davant les llengües, segons fos el territori al qual els missioners arribaven. Però les formes de l'aprenentatge foren diverses. En efecte, probablement com a una herència de les missions dels

45. Rosendo ROIG, *Alonso Rodríguez el santo de Montesión*, Bilbao: Mensajero 1981.

jesuïtes, observam que en la primera etapa els indis eren concentrats, a poc a poc, vora la missió. Però, després que el dia 4 de novembre de 1775, la població de San Diego matà fra Lluís Jaume i altres persones de la missió, els franciscans comprovaren que el sistema de les reduccions no era l'adequat, perquè forçava la convivència, i, com a mesura dissuasiva, mancava una protecció militar. Ara bé, els missioners, en concret, no la volien. Més encara, probablement, si no era amb l'ús de les armes de foc. Amb mitjans més civils, els soldats no haurien guardat sempre l'ordre, atès que els amerindis justament reaccionaven contra uns invasors molt superiors a ells amb els mitjans de la guerra, per més que el nombre dels soldats fos sorprenentment escàs.

A causa d'aquests problemes, a partir de 1775, els framenors abandonaren els sistema de les reduccions. Els missioners quedaven lliures de les tasques que els ocupaven en mantenir l'ordre, i havien d'ocupar-se de les accions pastorals:

Que los Padres Misioneros no habían de cuidar más que de lo espiritual, y que los Gentiles que se bautizasen viviesen en sus Rancherías y se mantuviesen como cuando Gentiles. En este método, totalmente diverso del que aquí hemos observado, se fundaron; pero, en breve, se vieron los distintos efectos, pues mataron al Comandante, Sargento, a casi todos los Soldados y vecinos, salvo unos pocos que se escondieron.⁴⁶

4.2. *L'etapa de les reduccions*

Passant a la tasca missionera de fra Juníper, direm que els indis que esdevien cristians vivien prop de la missió, i en un règim prou controlat.⁴⁷ Hom ha remarcat les diferències entre les missions dels franciscans i les *Reducciones* jesuítiques del Paraguai.⁴⁸ Ara bé, hem de reconèixer que a Califòrnia, on no hi havia una població densa, i concentrada, els franciscans reunien a poc a poc la població dispersa, començant pels infants i joves, al voltant de la missió. Evidentment, les famílies quedaven dividides. Els pares eren els darrers en acceptar el procés que els militars i els missioners els proposaven per a entrar en el cristianisme. En aquestes condicions, passaven per una mena de catecumenat, abans de ser batejats.⁴⁹ D'aquesta manera es pogueren establir

46. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 263-264.

47. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, II, 77, 133-134.

48. TINKER, *Missionary Conquest*, 45-48.

49. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, II, 77.

unes certes estadístiques, i reconstruir els llibres de baptisme.⁵⁰ Havien d'aprendre el castellà, mentre els missioners s'anostraven en les llengües dels pobles on evangelitzaven.⁵¹

Ara bé, el P. Palou no es preocupa gaire de la terminologia, i parla d'aquestes concentracions d'indis aplicant-los el terme de «reduccions».⁵² La diferència amb les homònimes del Paraguai consistia en què a Califòrnia aquelles agrupacions no eren fora de l'estructura municipal de la monarquia, ans era una de les maneres eficaces de concentrar la població, de mantenir-la controlada, pels missioners i per les casernes dels militars, que fra Juníper procurava que se mantinguessin a una distància prudencial, per tal de no interferir la tasca pastoral dels missioners. Amb aquestes alteracions, les reduccions de Califòrnia eren ben vistes, perquè estalviaven tropes enormement més nombroses, per a realitzar l'expansió dels dominis de la monarquia, i així, aturar el descens de la presència de Rússia, que havia arribat a Alaska.

Ara bé, aquesta vigilància sobre la població índia tenia formes que no eren les normals en les ciutats ja conformades a Amèrica, o a Europa. Però el control de l'acompliment dels manaments d'oïr missa i de la confessió i comunió pasquals, també existia a Mallorca, i a tot arreu. El bitllet de Pasqua ens ho testimonia. I aquelles persones que no havien acomplert el precepte pasqual era bandejades amb les terribles imprecacions, que amb ornaments negres i fórmules amenaçants, llençava el rector, des del presbiteri.⁵³

D'aquí que considerem una greu miopia historiogràfica voler singularitzar la persecució cultural, i les sancions i controls de les consciències, com si a Europa no existissin, i fossin imposats per a discriminar les poblacions colonitzades d'Amèrica.⁵⁴

Tampoc ens convenç Tinker, quan suposa, amb el suport d'altres autors, que fos singular la discriminació que patien les llengües dels amerindis, en favor del castellà. Ben al contrari se manifestaren els comissionats de la Corona d'Aragó, per a exposar la situació de marginació en què quedava la llengua catalana. Ho podem copsar en la «Representació dels Diputats de les ciutats de Saragossa, València, Mallorca i Barcelona al Rei Carles III», de l'any

50. *Ibid.*, 106.

51. *Ibid.*, 134. Els missioners usaven el castellà i la llengua nadiua del lloc, segons les conveniències, pp. 77-78.

52. *Ibid.*, 128, 168, 171, 195, 213, 329.

53. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1572-1962)* (Institut d'Estudis Baleàrics), Mallorca 2002, 92-109.

54. TINKER, *Missionary Conquest*, 45, parla del control dels que anaven a missa els diumenges.

1760.⁵⁵ Però el monarca encara bandejà més la llengua catalana amb la Reial Cèdula de data de 23 de juny de 1768.⁵⁶

Diversos mallorquins aprengueren aquelles llengües dels pobles que habitaven el país que començava a ser conegut amb el nom que els era estrany de Califòrnia, i el que fou màrtir, fra Lluís Jaume, va compondre un catecisme en castellà i en diegeny (llengua de la regió de San Diego).⁵⁷ Fra Juníper va apreciar aquest catecisme,⁵⁸ mentre hagué de fer molt d'esforç per a aprendre l'idioma de la missió del Carmel, car ja hi va anar bastant vell.⁵⁹ Havia après la llengua dels pames, i, per a ells, va poder traduir el catecisme i les oracions de cada dia.⁶⁰ Quan va tenir una certa seguretat en aquesta llengua, va començar a predicar-hi.⁶¹ Aquesta adaptació dels missioners va tenir com a conseqüència que, al cap de 400 anys, a Mèxic, hi hagués indis que no sabien el castellà.⁶² Amb tot, hem de dir, que en les condicions que oferien aquells pobles de Califòrnia, era impossible que els missioners aprenguessin totes les llengües, car els clans, o grups de famílies vivien per son compte, i al marge de la resta. Per això, la diversitat lingüística era molt gran, com ho recordava,

55. Cf. el text establert en català per E. MOREU-REY, *El «Memorial de greuges» de 1760*, reproduït parcialment per F. CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, París 1975, 310-316. Vegeu AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca*, 143.

56. Maria BARCELÓ CRESPI – Bartomeu SERVERA SITJAR, *Vida municipal Nova Planta. Porreres, 1718-1728*, Edició de l'Ajuntament de Porreres 1993, 10-12, on es cita i reproduceix parcialment l'ordre de la Reial Audiència del 27 d'abril de 1726, remesa per Diego Navarro, en la qual la clàusula 15 diu: «Que todos los instrumentos, y poderes, que citados, y han de servir de justificación, para practicar los pagos formales, deberán venir estendidos, y escritos en lengua Castellana». Tot el document fou inclòs al llibre d'Actes de l'esmentat Ajuntament. Per a la reial cèdula de 1768, cf. G. LLOMPART, *La real cèdula de 1768 sobre la difusió del castellano y su repercusión en la diócesis de Mallorca*, a *Bolletí de las Societat Arqueològica Lul·liana* (en endavant *BSAL*) 33 (1965) 357-379. El text de la RC es troba a les pp. 365-367. Vegeu també la nota del mateix LLOMPART, «Una puntualización acerca de la enseñanza del castellano en Mallorca», *BSAL* 34 (1974) 404-406. Josep AMENGUAL I BATLE, *Nova documentació sobre la imposició del castellà a l'ensenyament del Catecisme, a la Seu de Mallorca. Maig 1773 – Gener 1779*, *Fontes Rerum Balearium* (Nova etapa) 1 (1990) 187-211; *Id.*, *Llengua i catecisme de Mallorca*, 141-147.

57. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, II, pp. 77, 106. L'estudi de Juan Guillermo DURAN, *Monumenta catechetica hispanoamericana. (Siglos XVI-XVIII)*, I-II, Buenos Aires: Univ. Pontificia Católica 1984 i 1990, no arriba al segle XVII. D'aquí que no inclou aquests catecismes.

58. *Ibíd.*, 106.

59. *Ibíd.*, 77.

60. *Ibíd.*, 112. Daniel FOGEL, *Junípero Serra, the Vatican, and Enslavement Theology*, San Francisco: ISM Press 1988, 44.

61. *Ibíd.*, I, 112.

62. *Ibíd.*, II, 77.

per pròpia experiència, el biògraf de fra Juníper, fra Palou, referint-se al fet que era laboriós concentrar la població, car aquells habitants:

No se avienen a salir de sus suelos patricios y a la variedad de su idioma, pues a cada paso se encuentra distinto, de modo que hasta la presente no hay dos Misiones de igual lengua.⁶³

Queda per esbrinar quin dels catecismes existents va traduir Juníper Serra, car, com ho escriu Geiger, aquest compendi de pregàries i de doctrines fins ara no és conegut,⁶⁴ mentre que a Mèxic seguien el del P. Bartolomé Castaño.⁶⁵

4.3. *L'etapa posterior a les reduccions, 1775*⁶⁶

Quant als mètodes missioners directament evangelitzadors i celebratius, els canvis foren imperceptibles. Entre final de 1775 i començament de 1776, es va fundar una missió en un poblat d'espanyols, en el Ríu de Porciúncula,⁶⁷ car no hi havia cap problema com els que acabam de rememorar.

Tanmateix, l'establiment de les casernes dels soldats i les cases dels colonitzadors seguiren indignant justament els indis, car el bestiar que tenien arrasava les terres dels indis. Aquests, a Ríu Colorado, arrasaren els pobles dels colons, i mataren el comandant, el sergent i tots els soldats i veïns.⁶⁸

Vists aquests esdeveniments, en temps de fra Juníper Serra aquest mètode no arribà a ser acceptat pels franciscans.⁶⁹ Ell plorava en veure com poc abans

63. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 167.

64. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 112, nota 1.

65. Bartolome CASTAÑO, *Catecismo breve de lo que precisamente de saber el christiano*; ID., *Catecismo de la doctrina cristiana*. ID., *Catecismo breve de lo que precisamente debe saber el cristiano*, A. Castillero, 1856. El P. Castaño va viure a l'estat de Sonora, Mèxic, vers 1636. Vegeu, Pilar GOZALBO AIZPURU, *La educación popular de los jesuitas*, (Edición conmemorativa del Vº Centenario de San Ignacio de Loyola. 459º Aniversario de la fundación de la Compañía de Jesús), México: Universidad Iberoamericana. Departamento de Historia 1998, p. XV. Bartolomé Castaño (Santarem 1601 – † Mèxic 1772), va compondre l'esmentat catecisme, reeditat a Mèxic l'any 1744. Era una doctrina molt breu, en castellà i llengua nahua, emparentada amb la de fra Pere de Gant, i amb el d'Astete. Servia, com era usual a tot arreu, per a aprendre de lletra, i per a introduir-se en la doctrina cristiana. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, II, 78.

66. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 263-264, 271.

67. *Ibíd.*, 266.

68. *Ibíd.*, 273-277.

69. *Ibíd.*, 276-277, 281-283.

de la seva mort, l'any 1783, no podia restaurar el sistema que facilitava la incorporació dels indis a les catequesis i al baptisme.⁷⁰

5. L'ESPLENDOR DEL CULTE

L'esplendor del culte va ser una de les característiques de l'època postridentina, al llarg de la qual, a més dels estils de les belles arts, els catòlics volien contrarestar les escapçades que les esglésies protestants havien aplicat a les celebracions litúrgiques, i el bandejament de les devocions.

El nostre missioner fomentava la freqüència d'anar a missa, i de confessar-se,⁷¹ fins al punt que, per a estimular els indis, a vegades públicament s'acostava al confessorari del P. Palou.⁷² Cal observar que, per aquelles saons, imperava un respecte desorientat per l'eucaristia, que anava contra la lletra del Nou Testament, que repeteix les paraules atribuïdes a Jesús: preneu i menjau, preneu i beveu. Que aquest manament suposi una relació d'amistat, és evident, però no llegim, en el context, cap tipus d'amenaça.

Les biografies de Juníper Serra recullen breument com les tradicions i costums mallorquins el guiaven molt. A un altre lloc vàrem estudiar com eren els trets de les celebracions litúrgiques a Mallorca, durant l'època del nostre missioner, tot recollint informacions segures, que interpretarem guiats pels mestres Gabriel Llopart, per un costat, i per Pere Xamena i Francesc Riera per l'altre.⁷³

5.1. *El cicle de l'any litúrgic*

Geiger ens assegura que fra Juníper Serra, com a bon missioner, es va plantejar com podia fer atractiu el culte cristià. Aquest és un problema sempitern, que ja varen haver de resoldre'l els cristians antics, que passaren dos segles llargs, fins ver la meitat del segle III, sense llocs de culte perceptible, o en tin-

70. *Ibíd.*, 288.

71. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 116.

72. *Ibíd.*, 112.

73. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*. II (Refaubetx 12), Palma: Lleonard Muntaner 2002, 62-84 i 135-147, on parlem de la litúrgia, dels costums i de les arts, que arribaren a congregar el teatre i la literatura de caràcter religiós.

gueren molt pocs. Els pagans no ho podien entendre, i els més superficials pensaven que els cristians eren ateus.

5.2. *Els déus dels indis*

Passant als pames, i d'una manera general a les altres nissagues dels indis, hem de prendre nota que el fet religiós era patent. Més en concret, els déus sempre han estat invocats segons les necessitats dels pobles, que, sense excepció eren agricultors, han expressat els seus sentiments de dependència de la divinitat, amb relació a la pluja, a les anyades, a la salut, a la victòria contra els enemics, és a dir, els pobles veïnats. Els indis que conegué Juníper Serra adoraven un Ser suprem, anomenat *Qua-o-ar*, nom poques vegades pronunciat per ells. En això hi havia una actitud anàloga amb la que mostraven els jueus amb Yavhè. El consideraven com a donador de la vida.⁷⁴

Així, els pames donaren un ídol a fra Juníper, que representava la cara d'una dona, tallada en marbre, que significava la mare del sol, adorada en un temple, a l'alt d'un pujol, a la qual suplicaven el bé de la pluja, de la salut, la victòria en les guerres, bones esposes.⁷⁵

A Mallorca, les rogatives per demanar la pluja, la declaració del patronatge de Sant Sebastià, i d'altres sants i santes, com a mostra d'agraïment, per l'alliberament de la pesta, així com les grans accions de gràcies per les victòries de les tropes reials, queden prou registrades, i de l'agraïment dels mallorquins en són prova les presentalles que encara conserven els santuaris.

Serra va canalitzar la seva pastoral litúrgica i paralitúrgica, tot deixant-se guiar per l'any litúrgic, en el qual hom demana sovint la protecció divina, però el centre no el marca la indignència humana, sinó el missatge de Jesucrist, i la seva vida, passió, mort i resurrecció. Per tant, és empíricament comprovable que Serra va voler respondre a moltes d'aspiracions religioses dels americans; però no va establir un simple concordisme entre el que vol la gent i el que ofereix l'Església. Juníper, en canvi va recórrer a allò que és vertebrador del cristianisme.

74. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 301.

75. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 56-57. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 115. L'autor diu que no consta que les dones intercedissin per tenir bons marits.

5.3. *Els temps litúrgics*

Ja hem observat com Serra era conscient dels deures que tenien els cristians, quant a oir missa completa, els diumenges i festes de guardar, que eren moltes. Seguirem les pautes que va sintetitzar Geiger.⁷⁶

La tradició franciscana de celebrar Nadal era patent a Califòrnia, i fra Juníper hi va introduir l'escenificació dels esdeveniments que llegim en els evangèlics canònics i apòcrifs.⁷⁷ Com a Mallorca, també va donar importància a la proclamació de la Calenda, o festes de l'any litúrgic que començava.⁷⁸

5.4. *Els Passos i el davallament a Xalpan*

La Quaresma i la Setmana Santa ocupaven un lloc preeminent, en la pastoral de fra Juníper. El Dijous Sant escenificava «el lavatori dels peus» a dotze homes, indis sobre tot, escena acompanyada amb un sermó, i una processó amb el Sant Crist.⁷⁹ Ajuntava els Passos o *Via Crucis*, amb la pregària de la corona o rosari.⁸⁰ Probablement recordant el Calvari que hi havia representat a Bon Any,⁸¹ el va inspirar, per a aixecar-ne un a Xalpan, amb les 14 estacions. Quan era més jove, fra Juníper hi portava la creu a les espatlles. El caràcter penitencial d'aquest exercici era palès; però Serra, a més, era sensible al valor visual i dramàtic d'aquelles escenificacions.⁸² Fins i tot del davallament.⁸³ A Mallorca aquestes escenes esdevingueren el bressol del teatre de contingut religiós. Ara bé, no sabríem com avançar per tal de veure si a Califòrnia hi hagué un desenvolupament semblant, en la literatura castellana o dels pames. D'altra banda, a les esglésies que va construir o curar fra Juníper encara hom pot seguir el camí de la Passió, a partir de les medalles o quadres, que aleshores era una pràctica nova.⁸⁴ La concessió d'indulgències, especialment a tra-

76. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 110-118.

77. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 50.

78. *Ibíd.*, 50.

79. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 113.

80. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 51, 128-129; GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 112.

81. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 46. Cf., sobre aquesta pràctica, en altres missions, II, 377.

82. *Ibíd.*, I, 113.

83. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 51. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 113 i 123.

84. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 113.

vés de la benedicció de les figures de la Passió, feta pels franciscans, era ben del temps del nostre apòstol, tot atenent que l'orde ja tenia moltes responsabilitats en la custòdia de Terra Santa.

La processó del dia de Pasqua subratllava la solitud de Maria,⁸⁵ i l'encontre amb el fill ressuscitat. Tot i que ens manquen dades, diríem que fra Juníper va transportar a Califòrnia la «Processó de l'encontre»,⁸⁶ que a Mallorca havia arribat des de la Península Ibèrica, en el segle anterior.⁸⁷

Des de l'Edat Mitjana la celebració de *Corpus Christi*, o del Cos de Crist, havia pres una volada extraordinària, tant en la celebració dins els temples, com per la solemne processó pels carrers de pobles i ciutats. A Monterrey i a Mèxic fra Serra se va afanyar força per a donar esplendor a la festa. La lluminària era imprescindible i impressionant. La preparació preocupava el missioner.⁸⁸

La veneració de la Mare de Déu, Juníper l'havia apres a Petra, a Bon Any, i la vivia i transmetia segons la tradició franciscana,⁸⁹ en la qual la humanitat de Crist, presa de Maria, així com l'especial fe en el misteri de la seva immaculada concepció hi cobrava una gran importància. Aquesta creença era tan forta entre els framenors, com en el Regne de Mallorca. El que ignoram és si hi hagué qualche fregada o dissensió amb els dominics, que impugnava aquest privilegi. Una manera especial d'expressar la devoció mariana eren les processons que organitzava en honor de la Verge els vespres dels diumenges, durant les quals els pames cantaven el rosari.⁹⁰ En aquesta pràctica hi ha una aportació de fra Juníper, que devia voler omplir el dia de repòs de la feina dels pagesos.

També les celebracions de les festes dels sants eren preses en compte per a congregar els feligresos i oferir-los ocasions de pregària, suscitées per motius visuals.⁹¹

85. *Ibíd.*, I, 123.

86. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 152.

87. JOSÉ RULLAN, *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*, II, (Imprenta de Felipe Guasp y Vicens), Palma 1876, II, 492; Gabriel LLOMPART, «La llamada "Procesión del Encuentro" en la isla de Mallorca y la filiación medieval del folklore postridentino», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 23 (1967) 167-180, reproduït a *Id.*, «Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa». Julio CARO BAROJA (pról.), *Fontes Rerum Balearium (Subsidia 4)*, Palma de Mallorca 1982, 225-240; cf. Bartolomé FONT OBRADOR, *Historia de Llucmajor. IV, El siglo XVII*, Mallorca: Gráficas Miramar 1982, 569-570. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Història de l'Església a Mallorca*, 76,

88. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 249-250, 369-370.

89. *Ibíd.*, I, 112 i 114.

90. *Ibíd.*, I, 114.

91. *Ibíd.*, I, 113-114.

5.5. *Tractament dels indis*

Hem pres bona nota del sistema de reunir la població, per a preparar la conversió al cristianisme, i per a establir una nova manera de treballar, d'organitzar-se, etc. Els missioners de la Califòrnia, ni tampoc els primers colonitzadors no hi varen introduir l'esclavatge, que, a Amèrica del Nord, duraria encara un segle més, després de la mort de fra Juníper. Per altra banda, no som en condicions de veure si es va trobar en situacions que l'incitassin a protagonitzar una lluita abolicionista.

L'organització civil dels territoris colonitzats venia imposada pel reformisme borbònic, centralitzador i intervencionista fins el menor detall. Per tant, els franciscans l'únic que podien fer i feren era humanitzar el tractament de les persones. És evident que la mobilitat i espontaneïtat dels indis va quedar tancada per a sempre. Sovint els nuclis de població eren formats per famílies, de manera que és difícil parlar de tribus, la qual cosa els degué fer més penós haver de viure en campaments, concentrats i controlats.

El que podem comprovar és que se movia dins la mentalitat promoguda per l'Escola de Salamanca, des de fra Francisco de Vitoria, fins als mestres del segle XVII. En concret, seguia el bisbe de Quito, Alonso de la Peña, el qual, en el seu *Itinerario para párrocos* (1754),⁹² proposava una relació amb la població nadiua inspirada en els teòlegs castellans, del segle XVI, i en els cànons dels concilis de Lima, etc.

L'autor deixava bé clar que els preveres no són jutges; per la qual cosa no poden castigar físicament els indis.⁹³ Fra Juníper tenia un exemplar d'aquesta obra, i sembla que hi parava esment. Porta dues vegades la seva signatura en la portada interior. Aquesta obra extreu passatges dels concilis de Lima i d'altres províncies, de manera que serveix per a promoure i guiar una pastoral molt humanitzadora. No solament fra Serra manejava aquest manual, ans el trobam present en les biblioteques dels jesuïtes, que els framenors passaren als dominics. No sempre l'obra porta el nom complet de l'autor, ans més bé apareix sense el nom, o sota el seu segon llinatge: Montenegro. Aquests inven-

92. ALONSO DE LA PEÑA MONTENEGRO, *Itinerario para párrocos de indios: En que se tratan las materias más particulares, tocantes á ellos, para su buena administración*. Compuesto por [...] obispo del obispado de San Francisco del Quito [...], Real Compañía de Impresores y Libreros del Reino, Amberes (Hermanos de Tournes), M. DCC. LIV.

93. Vegeu-ne la reproducció de la portada, a dues tintes, amb les dues signatures de fra Serra, a BARTOMEU FONT OBRADOR – NORMAN NEUERBURG, *Fr. Junípero Serra. Mallorca – México – Sierra Gorda – California*, Mallorca: Consell Insular de Mallorca 1992, 145, i un resum sobre el mode de tractar els indis, a les pàgines 139-175.

taris solien anar encapçalats pel nom de fra Verger.⁹⁴ Per tant, la tradició missionera dins la corona hispànica era ben lluny de la repressió sistemàtica dels indis. Que els missioners sempre traguessin les darreres conseqüències d'aquella doctrina, els nostres limitats coneixements dels documents no ens ho permeten assegurar. Que fra Juníper admetés que, en circumstàncies greus, els indis fossin castigats, és ben cert, i aquesta acceptació queia dins la praxi normal del temps, i, en circumstàncies anàlogues, també la repressió existeix avui, si bé sense aquells instruments físics.

Afegim que la societat del segle XVIII seguia essent dura i violenta. Però volem fer dues observacions. No és adequat considerar el segle XVIII amb els mateixos criteris segons els quals estudiem els segles anteriors. Per exemple, creim molt simplista el tractament que Tinker aplica a fra Juníper, acumulant elements violents com les croades, la inquisició, l'ús d'armes, etc.⁹⁵ En primer lloc, les croades medievals ben poc tingueren a veure amb els regnes hispànics, i menys amb Mallorca, i, al temps de Juníper, havien transcorregut quasi el doble de segles que els que ens separen avui del nostre missioner. No sembla correcte anar amb grapades cronològiques tan esburbades. La conquesta de Mallorca, que era en mans dels musulmans, no va ser gens suau, és cert. Aleshores els mallorquins esclavitzats foren a mil·lenars. En principi se va plantejar com recobrament de l'espai que abans havien ocupat els cristians hispans. No era conquerir territoris estrangers. Parlar de la Inquisició, al final del segle XVIII, i a Califòrnia, afecta certament a fra Juníper, però en mesura ben poc significativa. Basti tenir present que a San Antonio dos neòfits foren trobats en pràctiques d'homosexualitat. La conseqüència va ser: *Castigáronlos, aunque no con la pena merecida. [...] Habiéndoles reprendido no se han vuelto a ver.*⁹⁶ No seria sobrer conèixer l'estudi ja antic, i diverses vegades reeditat, de Henry Kamen, sobre la Inquisició, perquè determinats tòpics sobre aquest ominós tribunal fossin abandonats.⁹⁷

I, pel que fa a l'ús de les armes, no ens consta que ell en fos partidari. El que pot mostrar qualsevol lector dels sínodes mallorquins, que Serra bé

94. Eligio M. CORONADO, *Descripción e inventarios de las misiones de Baja California, 1773*, B. FONT OBRADOR (pres.) i M. MATHES (pról.), Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics 1987, 45, 63, 80, 91, 104, 134, 208, 238.

95. TINKER, *Missionary Conquest*, 58-59.

96. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 245.

97. Henry KAMEN, *La Inquisición española. Una revisión histórica*, María Morrás (trad.), Barcelona: Crítica 1999. Per començar, basta llegir-ne el prefaci i les conclusions. L'original porta aquest títol: *The Spanish Inquisition. An Historical Revision*, London: Weidenfeld and Nicolson 1997. (La primera edició original és de 1965).

coneixia, és que les armes eren prohibides al clergat i a la societat en general.⁹⁸ Basta resseguir l'annalista Guillem Terrassa, que escrivia mentre fra Juníper era a Califòrnia, per topar-se amb les successives mesures contra l'ús d'armes, que anaven acompanyades del seu segrestament. Més encara, les prohibicions reials i de les autoritats inferiors de la tinença d'armes, en general, i més en particular als eclesiàstics, són freqüents en els segles XVII i XVIII. La societat hispànica, malgrat els seus defectes, s'encaminava cap a una convivència més pacífica, sense els perills que entranya el maneig legal de les armes. No just això, ans cal no negligir la conclusió d'Henry Kamen, quan escriu, referint-se a Espanya, que tenia *un clero y un pueblo que nunca buscó el derramamiento de sangre excepto en la guerra*.⁹⁹

D'altra banda, com els rectors reprenien i castigaven amb diverses penitències i excomunions els seus feligresos a Europa, res no té de sorprenent que els missioners algunes vegades punissin els indis. Certs càstigs físics, no sagnants, s'han perpetuat fins als nostres dies. Tinker, diverses vegades citat, considera que els europeus imposaren als indis unes sancions com si fossin insòlites. No sabríem proposar una mostra del que passava entre els indis, quan hi havia qualche desordre o una desobediència en la família. Ens aniria bé poder establir una comparació del que feien aquestes persones, car eren les úniques americanes de naixement. Per suposat, els europeus anglosaxons no mostren un historial punitiu més suau que el dels llatins. I, en tot cas, fra Juníper podia ser dels missioners més rigorosos, però no consta que mai hagués punit un indi, de manera que posàs en perill la seva integritat física ni psíquica, mentre que en els que seguien el model de colonització anglosaxó més tost anaven vers l'extirpació de les poblacions autòctones. Sigui'm permès afegir que ens sembla ingènua la postura de Tinker i la d'altres, que oposen els indis als europeus. Els seus avantpassats devien pertànyer a un o altre poble. No és possible alienar-se dels esdeveniments de la història. El que és palès, és que aquest historiador és fill d'un o de l'altre col·lectiu humà, o el colonitzat, o el colonitzador.

Ara bé, ens sembla que no podem esterilitzar ni fra Juníper, ni la resta de missioners de la mentalitat del seus temps, com si fossin ésser asèptics i totalment creadors de la seva conducta. Tots eren fills del temps. Això sí, podríem esperar que el missioner hagués estat un revolucionari en la pedagogia, o en la manera de tractar les persones. Però, tots els educadors imitadors de Sant Joan Bosco no assoleixen els seus èxits amb els infants, especialment amb els

98. AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca*, 60.

99. KAMEN, *La Inquisición española*, 308.

més difícils. I els missioners i els indis eren recíprocament molt difícils. Juníper va ser extraordinari en la fortalesa, en la perseverança, en la pietat, etc., i la seva actitud d'acostar-se a les poblacions a les quals arribava era sorprenent. Ho repetim, Palou sovint parla de com el missioner cercava atreure els infants i les persones majors, per tal que arribassin al baptisme. Fins i tot, a punt de morir, la seva cel·la era plena de neòfits, atrets per l'amor que li tenien.¹⁰⁰

Que el problema de la duresa en els càstigs preocupava als franciscans, i, en concret, a fra Juníper, ho mostra el mateix Tinker, el qual cita una resposta del missioner al seu superior, fra Francisco Pangua, que volia saber si els frares punien severament els indis. Fra Serra va transmetre la lletra a les missions, i responia que, en aquell moment, no disposava d'informació sobre la matèria. Probablement més d'una vegada Juníper i els franciscans pogueren ser massa durs. Però, persones que se preocupen de no ser-ho, i que se nodrien d'una teoria pastoral que combatia les dureses amb els indis, com eren els concilis de Lima, el manual de la Peña Montenegro, no sembla assenyat fer-les protagonistes d'un genocidi. Diríem que no consideram ben plantejada la qüestió per Tinker i per altres historiadors, que són capaços de fer història sobre els missioners d'Amèrica, i no esmenten ni l'Escola de Salamanca, ni els seus teòlegs més significatius, com també silencien els concilis de Lima, i, per suposat, desconeixen la formació lul·liana dels framenors mallorquins, però se'n recorden del papa Juli II.

Aquesta manera de procedir té la feblesa d'oferir casuística sense teoria, que permeti establir claus d'interpretació de la missió catòlica, conduïda pels missioners hispans. Sembla que aquests historiadors, a partir de qualque fet real, aïllat, en el qual hi hagué duresa, n'aixequen una generalització, que presenta els missioners franciscans com a cruels i propagadors de la violència. Aquest procediment ens fa pensar que, aquesta manera de fer història, en lloc d'interpretar la realitat, la desfigura. A més, confon el plantejament missioner hispànic amb el projecte de conquesta anglosaxó, que parteix d'uns principis teòrics diametralment oposats al primer. Aquell deixa clar que els indis són persones humanes, i el segon posa ben clarament que no tenen propietat, i que, per tant, no tenen drets, ni tan sols a existir.

Afegim, encara, que quan els indis de Xalpan veieren amenaçades les seves terres pels soldats, es disposaren a defensar-les fins i tot amb la força física. Fra Serra es posà de la seva banda.¹⁰¹

100. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 298, 213, 223.

101. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 129.

D'altra banda, fra Juníper sempre volgué mantenir-se lluny de les petites casernes militars, precisament per a protegir els indis. Ara bé, aquesta prevenió implicava una desprotecció dels atacs dels nadius quan circumstàncies adverses els alçuraven, i, en una situació d'aquestes, fou martiritzat fra Lluís Jaume, natural de Sant Joan (Mallorca), el qual hem esmentat com a traductor del catecisme.

Tinker considera que la crítica més forta que es pot fer a Serra i als franciscans seria que funcionaren en simbiosi amb el poder de la monarquia. És cert, i hem mostrat que eren una part de les forces colonitzadores, però no ho consideram el més negatiu. La perversió consistia en què els estats organitzats acceptaven la legitimitat de la colonització, fins a la segona meitat del segle xx, i encara ara podríem fer un llarg llistat de països que viuen en estat colonial, com ho deu ben saber l'autor que citam.

La colonització de les monarquies portuguesa i espanyola eren inseparables de l'evangelització. Aleshores, els missioners podien assumir les actituds i pràctiques dels soldats, i dels governants, i massa vegades caigueren en aquesta desobediència al que mana el Nou Testament: Mateu, 20,25-27 «Ja sabeu que els governants de les nacions les dominen com si en fossin amos i que els grans personatges les mantenen sota el seu poder.²⁶ Però entre vosaltres no ha de ser pas així: qui vulgui ser important enmig vostre, que es faci el vostre servidor;²⁷ i qui vulgui ser el primer, que es faci el vostre esclau.»

Ara bé, els franciscans de Califòrnia, i, singularment fra Juníper Serra, no van ser l'extensió del poder, en el sentit opressor, sinó que foren els humanitzadors de les relacions amb els indis. Que en l'organització de les noves unitats urbanes els missioners hi participaren, és evident, com també ho és que, sense la seva presència, difícilment aquelles estirps humanes no haguessin sobreviscut. El genocidi cultural venia pel simple fet que la colonització conduïa a la imposició total de la potència dominadora, que caminava vers la desaparició dels pobles i de les cultures. I, on hi hagué missioners, hi hagué oportunitats de sobreviure, que no trobam en les conquestes sense companyia de missioners. Aquests, com ho desitjava fra Juníper, havien de tenir un tarannà radicalment cristià:

Los que hubieren de venir que vengan bien prevenidos de paciencia i caridad, y lo pasarán alegremente y se podrán hacer ricos, digo de trabajo.¹⁰²

102. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 168. Carta de fra Serra a fra Francesc Palou, 18-08-1772.

5.6. *Pastoral missionera amb els cristians de sempre. Missions populars: instrucció i celebració dels sagraments*¹⁰³

Hem vist que els recursos de la pastoral de fra Serra tenien moltes semblances amb els dels preveres de Mallorca. Ara, ens cal observar com, especialment des de l'esmentat concili de Trento, els diversos ordes religiosos van anar configurant nous mètodes, amb els quals contribuïren a realitzar el projecte que els cristians tinguessin uns coneixements més adients, per a poder seguir allò que és la vida cristiana, i poder tenir un capteniment diari regit per la seva fe. Entre aquests mètodes, hi hem de comptar el de les missions populars, predicades cada cert temps. Pel que fa a Mallorca, podem dir que entre els missioners més coneguts, que foren els que introduïren les missions populars, hi hem de posar els membres de la Companyia de Jesús.¹⁰⁴

En el segle XVIII el bisbat de Mallorca començà a impulsar aquest ministeri. I, aquest fet no degué ser indiferent perquè altres religiosos els tinguessin en compte. És el que diríem ara, en referir-nos al P. Serra. Indubtablement, el que passava a Mallorca, no era més que una expressió del que se movia per tot arreu. Per tant, no direm que els missioners mallorquins a Califòrnia, solament recordassin el que passava a la seva terra. Tenien altres referents, que compartien amb els altres missioners, amb els quals treballaven. Ara bé, seguidament prendrem unes notes d'allò que podem copsar a les missions de Califòrnia.

El col·legi de missions de San Fernando, l'any 1780, va emetre un codi de normes per als missioners populars.¹⁰⁵ Pretenien unificar les formes segons les quals es predicaven les missions, i establir equips de missioners, de manera que no n'hi hagués que capllevassin per son compte. El guardià esdevindria la persona que enviaria els missioners, una volta comptàs amb el vistiplau del bisbe corresponent. Els missioners serien quatre, una «quadrilla» o sis, que sortirien acompanyats d'una pintura de la Divina Pastora, com a patrona de les tasques missioneres.¹⁰⁶

103. PALOU, *Biografia de Fray Junípero Serra, O. F. M.*, 66-69, 70-74, sobre conversions clamoroses. Bartomeu FONT OBRADOR – Norman NEUERBURG, *Fr. Junípero Serra. Mallorca – México – Sierra Gorda – California*, Mallorca: Consell Insular de Mallorca 1992, 111-116.

104. AMENGUAL I BATLE, *Història de l'Església a Mallorca*, 89-91.

105. O'BRIEN, «“Breve Método” of the College of San Fernando», *Provincial Annals* 7 (abril 1945) 2, 3-12 i juliol, 3, 3-16. Els autors del mètode foren Francisco Pangua, Rafael Verger (mallorquí i bisbe), Sebastián Inestrillas, José Miguel Ojeda, José García, José Vélez i Juan Sancho, segons GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 175.

106. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 165-175. Les dades que recollim, les hem preses d'aquesta secció.

Com esdevenia a Mallorca, des de segles enrere, quan els jurats de les viles enviaven el missatge amb el carruatge, per a portar el predicador, i llavors li atorgaven la corresponent gratificació, quelcom semblant esdevenia quan eren enviats els missioners des del col·legi de San Fernando. Els benefactors els cercaven una mula, menada per un missatge, que transportàs el bagatge dels missioners.

Els factors psicològics eren tinguts en compte, com eren els llocs i temps de la predicació, l'atenció als diferents grups de persones, joves homes, dones, etc., les processons, les pregàries i els cants. No mancaven els cops efectistes, com els de fra Juníper, a Mèxic, el qual va interrompre el sermó de la penitència, i es va assotar les espatlles amb una cadena, i va pegar-se cops als pits, de manera que es va produir un gran dolor. Un assistent el va imitar, clamant que ell era el gran pecador.¹⁰⁷ La pràctica de disciplinar-se no era freqüent, però era admesa pels missioners de San Fernando. Fra Juníper també sabia emprar altres recursos, com era prendre el Sant Crist en una mà, i amb l'altra una pedra, amb la qual es colpejava el pit. Un altre recurs era el d'encendre una candela, que acabava en quatre blens, i l'acostava al seu pit. Així mostrava com patia l'ànima del qui havia mort en pecat. No consta que sovint fra Serra es ferís seriosament amb aquestes mostres de zel, que, d'altra banda, pertanyien a l'estil de l'època.¹⁰⁸

El que ens resta clar és que fra Juníper era un home laboriós, i fidel a una ascètica molt exigent. Era arriscat. Malgrat la salut no sempre l'acompanyàs, empenia camins llargs i penosos.¹⁰⁹

D'aquí que no ha de sorprendre que fes propostes exagerades de penitència, emprant instruments, vigents, almenys, fins a finals del segle xx, com són els cilicis, les disciplines, etc. Que passàs per exagerat no minva la seva grandesa, car tota persona humana té innombrables limitacions, incoherències i imperfeccions. Hom es preocuparia, si ens trobàssim amb un home que pacta amb els defectes.

El manual de San Fernando bandejava tot recurs que inclogués engany, decepció, i els artificis en les imatges, que poguessin induir a sentiments exagerats, com podia ser prendre imatges mecàniques del Sant Crist, per fer-li badar i aclucar els ulls, etc.¹¹⁰ En aquest sentit, sense que el qualifiquem de

107. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 65, especialment 285-286; GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 17

108. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 286.

109. *Ibid.*, 94, 285-286.

110. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 174.

masoquista,¹¹¹ observam que sembla que alguns dels seus contemporanis no admetien aquells extrems d'infligir-se penitències extremes.

Els rectors de les parròquies rebien solemnement els missioners, i precedits pel Sant Crist, anaven en processó a l'església, cantant l'himne *Alabado y ensalzado*. El rector entregava el Sant Crist al director de la missió, el qual beneïa el poble. El vespre, amb les làmpades enceses entonaven el *Veni creator*, i una processó en silenci, solament interromput per la recitació del Pare nostre i l'Avemaria. Els homes anaven davant la creu i les dones darrere. D'aquesta faisó la gent se sentia cridada a la missió, i quan ja hi havia una multitud de persones, a una plaça hi havia la primera predicació.

No mancava la processó al cementiri, ni la pràctica del *Via crucis*, pels carrers, on hi havia col·locades les creus de les catorze estacions. A la tornada, hom passava el rosari. Si coincidien en aquelles jornades els dies de les Quaranta hores, hi havia una especial adoració del sagrament de l'eucaristia. Totes aquestes pràctiques han perdurat a Mallorca fins a la segona meitat del segle xx.

Hi havia els sermons morals i els catequètics, que es repartien entre els missioners, segons la seva especialitat. No mancava el sermó de les conegudes «veritats eternes», mort, judici, infern, i glòria. Seguint una màxima atribuïda a sant Francesc, hom havia de procurar no avorrir amb sermons llargs. Però, pel que sembla, fra Juníper no mirava prim. Com ho escriví fra Palou, el frare semblava com a transportat pel seu fervor i s'allargava predicant. A les ciutats, els sermons es feien al vespre.

Per apreciar si la predicació donava fruits, hom observava si la gent que hi concorria se corresponia amb el volum de la població. Però hi havia un altre termòmetre. Era el del nombre de confessions, que ocupaven moltes hores del matins. Era la gran preparació per a la comunió general, que era seguida d'una processó amb l'eucaristia.

És evident que aquest estil de predicació s'inspirava en el temperament llatí, ben diferent de les formes religioses dels països nòrdics. Sense que disposem de manuals per a organitzar les missions del segle xviii, hem de deixar ben clar que, qualsevol que fos l'influx del que exerciren en els franciscans de Mèxic i Califòrnia les experiències tingudes pels mallorquins, a la seva Illa,

111. FOGEL, *Junípero Serra, the Vatican, and Enslavement Theology*, 47-48, on tracta fra Serra de masoquista. Creiem que no acaba de copsar l'esperit del temps. L'efectisme va generar l'estil literari dels sermons exemplificat en fray Gerundio de Campazas. Serra, i qualcun altre, exageraven en els gestos, en l'escenificació, per a impressionar les persones simples. Exagerat, sí que l'hi trobaren, i l'apreciació d'aquestes persones sembla correcta.

pràcticament tots els elements exposats encara tenien vigència fins al començament de la segona meitat del segle xx. No oblidem que, entre els redactors del mètode del col·legi de San Fernando, hi havia el que fou bisbe, fra Rafel Verger, de Santanyí.

5.7. *Civilitzador*

Arribats al darrer punt dels nostres comentaris, diríem que aquest qualificatiu no ens agrada gens ni mica, perquè suposaria que les poblacions ameríndies eren no-res. I aquesta suposició és injusta. Tot poble té una civilització. Al final veurem com a l'est d'Amèrica del Nord empraven aquest terme, quan encara vivia fra Juníper Serra. Ara, nosaltres, en concret volem reconèixer que tot poble té una llengua. No li fa falta que n'hi imposin una altra. Els clans, les tribus, o com siguin organitzades les gents, han arribat a crear una cultura pròpia, d'aquí que, en el cas que haguessin d'aprendre quelcom d'una altra comunitat humana, ha de ser cada col·lectiu el que ha d'elegir què és allò que vol aprendre, a on i de qui. A cap poble li fa falta que el civilitzin. Qui civilitza pot ser genocida. Ara bé, els franciscans de Califòrnia mitigaren els efectes d'una conquesta, cruel, com tota conquesta; però sense que, en aquell cas, les armes entrassin en exercici freqüent. Més tost actuaren com a mitjà de dissuasió. En les ocasions en què hi hagué missioners i soldats morts pels indis, mai els franciscans no propiciaren la revenja, mentre cercaren retornar al recurs de l'atracció. Així esdevingué a la missió de San Gabriel, quan un indi neòfit va avisar els altres que anaven a matar fra Juníper, al·legant que arribaven molts soldats que venjarien l'assassinat. Els indis es calmaren i fra Juníper els va rebre amablement, i els va signar i omplir de regals.¹¹²

D'altra banda, els missioners mitigaren els efectes de la presència dels militars, per més que fra Juníper Serra acceptava que, en casos d'intranquil·litat s'imposassin als indis. Ara, aquest fet no era cap operació que propiciàs un genocidi. Ben al contrari, dins la perversió de la conquesta, fomentava l'ordre establert, i estalviava morts.

Hi havia el problema de les llengües dels indis. Com hem dit, foren tractades més suaument que el català, dins el seu territori. És cert que els fou imposat el castellà, sense que cap motiu ho justificàs, excepte el de consolidar la conquesta borbònica. Però, si qualque cosa feren els missioners catòlics va

112. PALOU, *Biografia de Fray Junípero Serra*, 221-222, 238. Vegeu, que seguí aquest estil, després que, a partir de 1775, superaren el règim de les reduccions, 271.

ser aprendre aquelles llengües, en la mesura que els fou possible, i procuraren traduir-hi el catecisme i les oracions més ordinàries. Considerar que aquesta pràctica va ser un genocidi, ens sembla confondre els termes. Tant de bo els bisbes castellanoparlants avui a les Balears i a València i a Catalunya aprenguessin el català. Les experiències són ben migrades.

Ara bé, a causa de la concepció colonitzadora de tot temps, els missioners, inclosos els mallorquins, d'una banda, exportaren tradicions, comportaments i de l'altra, també implantaren conreus, dietes, etc., que coneixien. Juníper venia, a més de la pagesia cerealista mallorquina. I aquest sistema de producció va ser el que va implantar a Califòrnia. Ara bé, no sembla que d'aquesta manera se garantissin els aliments necessaris per a aquella població, tot i que els missioners feren experiències amb gran èxit de producció cerealística.¹¹³ Les dades de fra Palou fan pensar en un altre procés, molt més productiu.¹¹⁴

Vora l'agricultura i la ramaderia, també es va transformar l'habitatge, amb les conseqüències que això tenia, d'haver de formar picapedrers, fusters, fabricants de teules i canals, i encarint l'habitatge enormement.

Aparentment, a Califòrnia no hi havia mines, malgrat les llegendes que engrescaven els conquistadors i colonitzadors. L'alternativa econòmica per als nous vinguts era la de transformar els caçadors, pescadors i recol·lectors, en agricultors i ramaders.¹¹⁵ Els indis hagueren d'aprendre els mètodes de conrar que proposaven les missions franciscanes.¹¹⁶ Però, aquest aspecte pot ser que fos el menys interessant. Perquè la pretensió de la monarquia, dels militars i dels missioners era enquadrar d'una manera organitzada, segons demanava la incipient il·lustració, aquells pobles.

Aquesta transformació demanava una organització jerarquitzada. Amb aquesta imposició de l'agricultura, el monarca aconseguia que els missioners esdevinguessin els més eficaços colonitzadors, i ho assolia, generalment, sense consumir ni armes, ni vides humanes.

És cert que les missions franciscanes a Califòrnia són a l'origen de la urbanització en aquell estat. Però, els pobladors avui no són precisament els descendents d'aquells campaments d'amerindis, que envoltaven les missions.

Donat el nostre objectiu, i les nostres minses possibilitats interpretatives, no podem estudiar les causes de les fams que patí la població de Califòrnia,

113. *Ibíd.*, 148-149, 196, 198, 241, 243, 248.

114. *Ibíd.*, 243.

115. Bartomeu FONT OBRADOR – Norman NEUERBURG, *Fr. Junípero Serra. Mallorca – México – Sierra Gorda – California*, Mallorca: Consell Insular de Mallorca 1992, 119. PALOU, *Biografia de Fray Junípero Serra*, 81-82, 86, 100, 196-197.

116. GEIGER, *The Life and Times of Fray Junípero Serra*, I, 117.

ni tampoc l'espantosa baixa de la població, tret que sabem que els europeus, immunitzats de certes malalties, les transmeteren als amerindis, que no ho eren, com foren els contagis de la pigota, i d'altres malalties. En concret, no sabem quines foren les causes de l'epidèmia que, l'any 1777, va delmar la població, especialment infantil, a la missió de Santa Clara.¹¹⁷

També són certes dues coses, que semblen paradoxals: la primera és que no apareix la documentació que podria parlar-nos de violències físiques fortes, i de víctimes. Ara bé, la violència va existir, en el sentit que els conquistadors trencaren per a sempre la llibertat de moviments de la població, que feren tornar sedentària, i amb un treball més o menys organitzat.

És conegut, i n'hem deixat constància, que els missioners, i fra Serra entre ells, varen contribuir a imposar aquestes estructures. Diguem, tanmateix que, si els missioners no ho haguessin fet, l'organització del territori i de la població l'haguessin imposada els russos, o els anglosaxons, que solen tenir uns recursos més expeditius que els hispans. Els que és cert és que aquests darrers haurien estalviat fer els plantejaments que ens ocupen, perquè l'existència dels indis els sobrava.

D'aquí que, si qualque cosa no farem serà deshumanitzar la persona i l'obra dels franciscans, ni la de fra Juníper Serra, perquè la seva humanitat va ser gegantina, mesurada en capacitat d'entrega a un ideal, que era el de la missió cristiana, i d'organitzador de les poblacions a les quals arribava.

Una segona cosa a la qual no ens hi duran serà a una apologètica de les missions, i del missioner Serra, que els presenti com a obres i persones sense defectes. Tota comunitat i tota societat una mica estructurada se defensa, sancionant els que rompen les formes d'actuar establertes. I, és ben cert, hi ha qui voldria que els indis voluntàriament haguessin tingut, tots, un capteniment irreprotxable. Ara bé, els indis vivien a un espai de la nostra terra, i amb totes les conseqüències. D'altra banda, els missioners, i fra Juníper, més d'un cop degueren excedir-se en les repressions i en aplicar les sancions. Però, segons les fonts disponibles, no podem afirmar de cap manera que fos violent, i que toleràs la violència. Que hi hagi qui l'acosti als genocides, evidencia ignorància dels documents, i incapacitat per a assolir unes claus d'interpretació historiogràfica adient.

En efecte, la sang i el turment no apareixen en les fonts disponibles. Pensar que aquells missioners coratjosos i arriscats fossin flonjos angelets, no correspon ni a la realitat ni a la normalitat de les persones. Tampoc l'Església catòlica quan canonitza no demana impecabilitat, ans exigeix perseverança,

117. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 243.

fidelitat, servei, amor real, dins la vida, capacitat per a corregir-se i per a rebre els amonestaments deguts. En aquest punt, em permet apuntar que he conduït amb èxit, fins a la declaració de les virtuts heroïques a algun candidat a la canonització, per part del Papa. Els defectes, els errors, i mancaments aïllats corregits són compatibles amb la grandesa de les persones, i amb la santedat que reconeix canònicament l'Església catòlica. Altra cosa és l'entesament en les mancances.

6. CAP A UNA CLOENDA

Hem volgut fer un esforç per a comprendre el beat Juníper Serra, en aquesta vila de Petra, que el veié néixer. L'herència de la societat pagesa d'aleshores l'acompanyà, en la fidelitat, laboriositat, austeritat i fervor religiós.

L'estudi d'un cert nombre d'obres que s'han ocupat del P. Juníper Serra ens condueix a extreure la conclusió que moltes són inservibles per a un estudi crític de la seva persona i de la seva obra. Acumulen fets i anècdotes aïllades del context ideològic, antropològic i polític que va fer possible el missioner que tenim. Aquesta historiografia és tan poc crítica, com ho seria acusar el rei en Jaume I perquè a les *Franqueses* de Mallorca (1230) no hi va introduir la normativa sobre la Seguretat social. Juníper és fruit d'una família pagesa mallorquina del segle XVIII, més tost senzilla, d'una societat, d'un bagatge acadèmic, d'un encastament en una política, que li marcaren nítidament un itinerari. No tenir-ho present, té com a seguici que hom treballi amb una altra persona que no és ell.

D'aquí que començam per recordar els seus pares, la parròquia, l'escola, que podia ser la del convent dels franciscans de Sant Bernadí de Petra. D'aquí ja hem de veure com podia saber quelcom de l'espiritualitat franciscana, fundacionalment missionera, i afegim que la seva pertinença al convent de Sant Francesc de Ciutat el va posar en contacte amb l'espiritualitat lul·liana, que, en els temps de la preil·lustració, a ell i als seus companys els ajudà a donar una passa vers la missió a la frontera de la gentilitat. Juníper és el més conegut d'unes generacions missioneres, que despertaren a Mallorca, quan esdevenia més fàcil embarcar-se cap a Amèrica.

Ara bé, la missió era una peça més del sistema colonitzador del monarca absolut. Diverses vegades Juníper urgí la fundació de noves missions, precisament perquè aquesta era la voluntat de monarca. Així ho demanà quan hi hagué un relantiment, després que els indis havien atacat la missió de San Diego, i mataren fra Lluís Jaume. L'any 1775 significà una curta pausa en

l'expansió missionera, i un final, almenys temporal del sistema de les reduccions franciscanes.

Aquest emmetxament de la missió amb la colonització féu que Juníper, com la resta de missioners, deguessin una fidelitat al rei, que el feu un apòstol, però també una autoritat que imposava una llengua, unes formes d'organitzar-se i de produir aliments i altres recursos, que eren aliens a les aspiracions originals d'aquells pobles. En aquest sentit, el respecte pel patrimoni col·lectiu va ser conculcat. Era el sistema mateix que hi obligava. Juníper era fill de l'època, i un agent que se guiava per la mentalitat vigent, mai no discutida. És a dir, no tenia motius per conduir-se altrament. Oblidar aquest condicionant inevitable, impedeix entendre la figura i l'obra de fra Juníper Serra.

Juníper Serra no va servir un monarca que pretengués anorrear cap poble. Tampoc els militars que l'acompanyaven eren suficients per a enfrontar-se als clans que arribaren a dominar. Més encara, Juníper va córrer voluntàriament el risc de ser atacat pels indis, des del moment que els enquadrava vora les missions, i lluny de les casernes dels soldats. Queda ja repetit que el nombre dels soldats era ben baix. A la missió de San Antonio de Pàdua, acabada de fundar hi va deixar una guarnició de sis militars i un cabo.¹¹⁸ No solament això, sinó que, en circumstàncies precises, se va posar de la banda dels indis, fent front a les autoritats reials.

Ara bé, al nostre punt de vista, una literatura poc crítica i simplement narrativa i apològica, també desfigura fra Juníper, quan el mostra com a íntegrament perfecte i quasi impecable. Una persona humana així no pot existir. Juníper a vegades va punir els indis, i amb sistemes ben normals en el seu temps. Però no en va mutilar cap, ni els va imposar penes vergonyoses, segons els canons contemporanis. Tots els que tenim una certa edat hem estat punits més o menys vegades a les escoles públiques i privades, i som molts que no en guardam rancúnia, malgrat puguem justificar, fins i tot amb testimonis, que qualche vegada ens tractaren injustament.

La separació dels infants, de la cura dels seus pares era duríssima, però, en el segle xx, infinitat d'internats imposaven una disciplina, en part semblant.

La implantació de l'agricultura va exigir treballs als quals els indis no hi eren avesats. Ben cert. Però, teòricament aquell sistema era més productiu que el que seguien els que eren simples recol·lectors. Que aquella alternativa imposada no va garantir l'alimentació de la població, en tota circumstància, és una de les conseqüències nefastes que tingué aquell procediment. Però

118. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 147.

aquestes no eren derivacions previsibles. Ultra això, fra Juníper coneixia de prop les successives sequeres mallorquines, que movien els eclesiàstics i la població a fer processons amb rogatives i amb les imatges, de la mateixa manera que els indis també invocaven les seves divinitats en aquestes circumstàncies. Certament, cal reconèixer que Juníper no tingué sempre èxit. Però carregar-li responsabilitats ètiques, per la manca de la pluja, excedeix la nostra capacitat de trobar-hi casos anàlegs en la història.

Si qualche cosa crida l'atenció en els missioners de Califòrnia és la seva entrega de per vida a la salvació eterna dels pobles amerindis, segons la proposta el cristianisme, i la millora de les condicions de la vida, com la podien procurar aquells homes, unes generacions anteriors a les «Societats econòmiques d'amics del país». Tampoc aquestes societats se coronaren d'èxits continuats a Mallorca i a la Península.

D'altra banda, Juníper, fill d'un país mediterrani, englobat en la monarquia espanyola, havia adquirit un respecte radical per la persona humana, que mai no va violar. Ens trobam amb una experiència en la qual no hi ha morts ni esclaus, quan encara mancava un segle perquè els Estats Units abolissin l'esclavatge a tot arreu (1863 i 1865). No hi havia segregació racial, present encara a finals del segle xx, en els Estats Units i a altres països. El que obraven els missioners, Juníper i companys, era la plena integració. Les desavinences i les bregues pertanyen a les formes humanes de convivència, sempre limitades, però no totes poden ser objecte d'un judici ètic. Són fets inevitables i, sovint, incontrolables. Per això, aquella mena de campaments que s'aixecaren vora les missions de Califòrnia, necessitaven una disciplina, una organització i la previsió d'unes sancions, que no els fan injusts.

La convicció de fra Juníper, i dels missioners de la monarquia hispànica, que els amerindis eren humans, amb drets que els feia iguals als europeus, és el distintiu d'aquella colonització, comparada amb la que contemporàniament s'implantava per les armes, a la costa atlàntica. El criteri anglosaxó no s'inspirava en la radical dignitat humana, que genera drets inviolables. Més tost la conduïa el principi de la propietat, que feia respectar als que l'exercien, és a dir, que eren propietaris. Les coses així estant, a Amèrica, havent-hi pobles que en els quals les terres eren de tots, és evident que els anglosaxons menyspreassin els amerindis i programàticament els combatessin.

Des del punt de vista cultural i espiritual, observam com fra Juníper va exercir una doble tasca, la d'animar la fe dels pobles ja cristians, amb la millor pastoral del temps. Oferia complements i alternatives a la tasca parroquial ordinària, organitzant les missions populars, que eren el gran instrument per a mobilitzar la gent, per a acostar-la a la catequesi, a la celebració litúrgica.

La festa, una certa teatralitat, com esdevenia a Mallorca, derivaven de les celebracions de l'any litúrgic. És cert que aquest món, al nostre modest veure, és encara inexplorat. No sabem què crearen els missioners, i quin fou el bagatge religiós que introduïren a Califòrnia, copiat del que hom realitzava a Mallorca.

Arribat a la frontera de la gentilitat, va crear nombroses comunitats cristianes noves. En definitiva, tot i que va existir una incitació perquè els indis fessin cristians, el missatge transmès, amb una gran coherència de vida, era un autèntic alliberament de creences i de pràctiques tradicionals, substituint-les per les que, per la fe, demana un Déu viu. És cert, la fe, si no és per amor lliure, no és fe.

El manament del Concili de Trento i la tradició lul·liana d'aprendre les llengües per a la missió, també es mantingué en aquests missioners mallorquins, al front dels quals hi era Juníper Serra.

Hom podria al·legar que els franciscans haurien d'haver renunciat a participar en les campanyes conquistadores de la monarquia. Difícilment en el segle XVIII trobarem una consciència que objectàs la legitimitat de la conquesta, fora de la totalitat de la població ameríndia. Ara bé, el que pensaven els conquistats no tenia valor per als europeus, i aquí ens trobam amb la iniquitat que taca tota colonització. És un oprobi contra la humanitat, que no considerem prou reconegut, ni en el segle XXI.

Hom podria continuar aquest discurs, dient que hom havia d'haver aturat aquella pujada cap a l'Alta Califòrnia. Però, aquesta hipòtesi és ociosa. Si qualque referent la va accelerar va ser la voluntat d'impedir que hi hagués un descens de Nord vers al sud de les tropes de Rússia, que havien arribat al nord de l'Oceà Pacífic. Fins i tot els expedicionaris espanyols arribaren a sospitar que un indi que els sortí a l'encontre, fos un espia rus.¹¹⁹ Així, no ens sorprendrà que els jesuïtes de la missió de Santa Rosalía Mulegé, posseïssin una *Historia de Moscovia, en dos tomos*.¹²⁰ Ultra això, no tenim cap prova empírica que la colonització russa hagi estat més respectuosa amb els pobles, que la de la corona espanyola.

En definitiva, vist fra Juníper Serra des de l'horitzó dels drets de les persones, plenament acceptats pels pobles hispànics, apareix com a un explorador i un colonitzador, revestit de grans valors humanitzadors, tant des d'una observació que abasta les possibilitats ideològiques del seu temps, com si el comparem amb els colonitzadors que se movien per la banda de l'Atlàntic.

119. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 192-193.

120. CORONADO, *Descripción e inventarios de las misiones de Baja California*, 1773, 104.

Observat fra Juníper com a missioner, hem de dir que és un gegant per la seva entrega a servir en la frontera de l'evangelització. Inspirat per Ramon Llull, i orientat pel Concili de Trento, va procurar una predicació acostada al poble, servint-se de la seva llengua, i procurant i adoptant les traduccions dels recursos elementals per a transmetre la fe, com eren els catecismes.

Si ens atansam al frare petrer, per copsar com exercia el ministeri amb els indis i espanyols cristians, el trobam a la frontera de la pastoral sacramental, traslladant formes de celebrar vistoses i atraients, i a vegades massa impac-tants. Quan li fou concedida, per a deu anys, la facultat de poder celebrar el sagrament de la confirmació, fou extraordinària la seva dedicació i esforç per a què els batejats rebessin aquest do nou de l'Esperit, segons ho professa la fe catòlica.¹²¹

I, finalment, si l'examinam des de l'objectiu de sortir de la rutina diària en la vida cristiana, ens en temem que Juníper i els franciscans saberen incorporar el mètode de les missions populars que removien tots els sectors de la població i feien sortir les expressions de fe al carrer, com era possible, en l'època de la Cristiandat. És a dir, ens trobam amb un pastor laboriós, creatiu i totalment entregat.

Com a franciscà, va aprendre de la senzillesa de sant Francesc, del qual en seguí l'esperit missioner, i l'imità en la pobresa, en l'austeritat i en l'esperit pacífic i pacificador. Era la gran manera de seguir Jesús, com s'ho havien proposat els reformadors del segle XIII, i, en altres circumstàncies, amb tanta entrega i passió ho expressava fra Juníper Serra. És significativa una reacció espontània dels frares, davant un atac inesperat dels indis. Quan l'any 1771 semblava que esclataria una batalla amb un escamot d'indis, els franciscans els mostraren un gran llençol que representava la Mare de Déu dels Dolors, però,

Rendidos todos con la vista de tan hermoso Simulacro, arrojaron a tierra sus arcos y flechas, corriendo presurosos los dos Capitanes a poner a los pies de la Soberana Reina los abalorios que al cuello traían, como prendas de su mayor aprecio; manifestando con esta acción la paz que querían con los nuestros.¹²²

Un esdeveniment va enverinar les relacions entre els indis i els missioners. Un soldat, en una situació perillosa, davant un estol d'indis es veié en perill,

121. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 287. Ometem els entrebancs que li posaren els governadors, en la celebració d'aquest sagrament.

122. *Ibid.*, 154-155.

per les fletxes que aquells llençaven. En aquestes circumstàncies va disparar una bala i matà un indi. La pau no podia retornar sense una mena de reparació, tant més, quan mai aquella gent no havia vist les armes de foc:

Luego que los demás vieron el estrago y fuerza de las armas de los nuestros, que jamás habían experimentado, y que las flechas no les hacían daño, huyeron presurosos, dejando al infeliz Capitán, que, después de haber sido el agraviado, quedó muerto; de cuyo hecho resultó que se amedrentaron los Indios.¹²³

Aquest cas únic, fins a 1771, de vessament de sang, en defensa pròpia, esfondrava el sistema de l'atracció del missioner Juníper Serra, i dels seus germans franciscans. El soldat fou destinat a una altra caserna, lluny de la missió de San Gabriel, d'on, per la malaltia que els atacà, partiren dos franciscans. Els dos que hi romangueren, recobraren la confiança dels nadius, quan el temps allunyà el mal record, i la pastoral franciscana donà garanties per a reprendre la bona convivència. Fra Juníper va quedar molt contrariat per aquella desgràcia, si bé, el va conhortar saber que la mort de l'indi no era obra d'un missioner.¹²⁴

La darrera conclusió la posam en les declaracions d'uns indis que manifestaren que, quan arribaren els missioners, observaren que portaven unes creus que els impressionaren extraordinàriament. Se'ls representaven rodejades de llums prodigioses, però, quan s'hi acostaren, volgueren atreure's la seva protecció. Aquesta declaració la repetiren, ja batejats, l'any 1774, és a dir, deu anys abans de la mort de fra Juníper. Vegem-ne la interpretació del fet, com la va transmetre fra Francesc Palou:

Esta declaración hicieron varios de los Indios (como llevo dicho) en distintos tiempos, y últimamente en el año 74, que volvió de Méjico el V. P. Presidente [Juníper Serra], ante quien la repitieron sin la menor variación de cómo lo habían hecho ante mí en el año anterior. Así lo escribí el Siervo de Dios al Excmo. Sr. Virrey, para enfervorizarlo más y empeñarlo al propio tiempo en el feliz logro de esta espiritual empresa. Del citado y otros muchos prodigios que ha obrado el Señor se ha seguido la reducción de estos Gentiles con toda paz, y sin estrépito de armas. Bendito sea Dios, a quien sea toda la gloria y alabanza.¹²⁵

123. *Ibíd.*, 158.

124. *Ibíd.*, 158. A les pàgines 199-200, Palou registrà un nou atac a la missió de San Gabriel, i d'haver mort un dels ministres, que va ser fra Lluís Jaume, pàgines 200-211.

125. PALOU, *Biografía de Fray Junípero Serra*, 129. Expressions semblants, apareixen a la pàgina 149.